

Listéra

2 - 2012

TELEMARK BOTANISKE FORENING

LISTÉRA - Tidsskrift for Telemark Botaniske Forening
(NBF, Telemarksavdelingen)
27. årgang, 2012, nummer 2

ADRESSER OG TELEFONER:

TELEMARK BOTANISKE FORENING, org.nr. 989 212 621
Postboks 25 Stridsklev, 3904 Porsgrunn. Girokonto: 0530 3890647
Foreningens e-mail-kontakt: a-jhalvo@online.no
Foreningens hjemmeside: www.miclis.no/tbf

Kasserer: Åse Halvorsen, Langerødvegen 4, 3719 Skien
Tlf.: 35 50 01 35 / 91595087

Styremedlem: Esther Broch, Oscars gate 53, 3725 Skien
Tlf.: 35 53 05 86 / 90015286

Styremedlem: Christian Kortner, Chr. Magnus Falsensgt. 6A, 3714 Skien
Tlf. 91894169

Styremedlem: Bjørn Erik Halvorsen, Utsikten 4, 3911 Porsgrunn
Tlf.: 35 28 95 17 / 91310296

Styremedlem: Trond Risdal, Orionvegen 88, 3942 Porsgrunn
Tlf.: 47287740

1. Varamedlem: Harald Stendalen, Wettergreens veg 5, 3738 Skien
Tlf.: 95422617

2. Varamedlem: Anne Vinorum, Raskenlundvegen 29, 3928 Porsgrunn
Tlf: 35 51 41 17

I redaksjonen:

Charlotte Bakke (c.bakke@sf-nett.no), Norman Hagen (nohag@online.no),
Kristin Vigander (kristvi@gmail.com), Thor Wiersdalen (thorwiers@gmail.com)

Forsidebildet: *Anthina flammaea* på eikeblad, Sør-Kringler 14.11.2011. Foto: Kåre Homble

ISSN: 0801 - 9460

RAUD JONSOKBLOM

Sigrid Nordskog, tekst og akvarell

Melandrium rubrum

Den raude gleden i enga!

I ei sommareng er det gjerne mest av dei blå, gule eller kvite blomane. Men jonsokblomen er klart strålande raud og den som fell fyrst i auga. Kallast og raud praktstjerne. Andre navn er raud fløyelsblom

silkeblom

hanekam

hønekam

brurablom

raudokke eller

raudsoleie.

(Men soleie er det ikkje, jonsokblomen høyrer til nellikfamilien)

Kvit jonsokblom, *Melandrium album*, kan likne litt på raud jonsokblom, men er ein annan art, som og høyrer til nellikfamilien.

JULEROSENE

Thor A. Wiersdalen

Midt i 1980- åra var undertegnede på botanisk tur til Kungälv nord for Göteborg sammen med en dyktig botaniker og norgesvenn, Harry Andersson. Han var spesielt interessert i torvmoser, men var ellers en mangfoldig botaniker som også hadde mange andre interesser, blant annet slektsgransking.

Harry Andersson ga oss mange botaniske gleder og lærte oss mye av botanikken, både om karplanter, lav, og ikke minst moser. Mosene var han vel mest interessert i.

Han viste oss mange, vakre og sjeldne planter i Sverige. Da han viste oss ei forvilla julerose fra en gammel og fornem hage, i en mørk lauvskog, blei nok flere av oss forundra over å se ei julerose en ellers bare var vant til å se i hagesentra før jul.

I det følgende kommer litt om disse tidligblomstrende og flotte plantene.

Julerosene tilhører soleiefamilien *Ranunculaceae*. Slektas latinske navn er *Helleborus*. I Mossbergs flora er nevnt fire ulike juleroser. Klokkejulerose *H. foetidus*, grønn julerose *H. viridis*, hvit julerose *H. niger* og rød julerose *H. orientalis* ssp. *abchasicus*.

Slekta inneholder flerårige urter med kraftige jordstengler. Blada er som regel vintergrønne, de er skafta

og fingerflika med tenner. Blomstene er store og har fem kronblad. Begerblada er eggrende med 8 - 20 mindre rør og har traktforma nektarblad.

Fruktene har 3 - 5 belgkapsler med mange frø som har elaiosom (elaiosom er et vedheng på frø eller frukter, det er tilpassa maurspredning, derfor er det rikt på olje eller fett).

Klokkejulerose *H. foetidus*

Denne planta blir 20 - 50 cm høy. Stengelen er kraftig og oppadstigende med forveding nederst. Planta har rikelig med blad, fra 3 - 9 som er smalt lansettforma. Øverst er det spredte, småtanna småblad.

Blomstene sitter i kvaster, de er 3 cm breie og er limegrønne med purpurrøde kanter. De har klokkeform og henger nedover. Nektarblada er korte og rørforma og med gulhvite støvbærere.

Belgkapslene er brune, er sammen-vokste nede og har bøyd nebb. Frøa er eggrende og svarte med smale, langsgående lister.

Klokkejulerosa vokser forvilla på næringsrik leirjord og er sjelden. Planta finnes i gamle hager, hekker og i eike- og bøkeskoger, i skogkanter og i tørre, kalkrike skråninger med buskas. Den har ei stygg lukt.

Klokkejulerose *Helleborus foetidus*
Foto: Øystein Ruden

Grønn julerose *Helleborus viridis*
Foto: Angelo Mazzoni

Blomstringa er fra januar til april.

Klokkejulerosa kommer fra Sørvest-Europa, Sør-Tyskland og går nord til England.

Grønn julerose *H. viridis*

Plantas stengel er rund, opprett og urteaktig. Den har to grunnblad

Grønn julerose *Helleborus viridis*
Botanical.com Home Page

som er hand- eller fingerflika med 7 - 11 fliker. Flikene er sagtanna med utdradde spisse tenner.

På oppsiden er blada mørkegrønne med nedsenka nerver. Under er blada lysere med framtreddende håra nerver.

Planta har to til fem blomster uten lukt. De er fire til fem cm breie og gulgrønne. Nektarblada har en gulbrun farge. Støvbærerne er gulaktige med hvite knapper. Grønn julerose har tre til fire belgekapsler som er 13 - 20 mm lange. Frøa har en smal og langsgående list.

Den blomstrer fra januar til april og er meget sjelden. Planta vokser i lyse skoger og kratt. Tidligere var det vanlig å dyrke den som legeplante. Den stammer fra Mellom-Europa og går sør til Spania og Nord-Italia.

Hvit julerose *H. niger*

Planta har svarte jordstengler og røtter. Derav navnet *niger* som

Hvit julerose *Helleborus niger*
Foto: Øystein Ruden

betyr svart. Den er meget sjelden og blomstrer fra desember til mars.

Planta blir 15 - 30 cm høy. Stengelen er opprett med ett til to grunnblad. Disse er fingerdelte med sju til ni avlange fliker som er sagtanna i den øvre delen. Fargen er mørkegrønn.

Planta får en til tre blomster som er fem til åtte cm breie. Begerblada er hvite eller svakt rosa. Nektarblada er snabelforma med to lepper. Belgkapslene er 20 - 30 mm lange og sammenvokste nederst.

Rød julerose *Helleborus orientalis*
Foto: Øystein Ruden

Hvit julerose kommer opprinnelig fra Mellom-Europa.

Rød julerose *H. orientalis* ssp. *abchasicus*

Plantas opprinnelse er i Nordøst-Hellas, Tyrkia og Kaukasus. Den vokser i blandings- og furuskoger. Mars til april er blomstringstida.

Den har mange grunnblad med fem til ni grovt sagtanna fliker og nikkende blomster som er purpurrøde. Belgkapslene sitter på skaft, de er ikke sammenvokste, og har lange nebb.

Rød julerose *Helleborus orientalis*
Foto: Øystein Ruden

Ingen av julerosene som er nevnt, finnes i Norge, men finnes forvilla i Sverige og Danmark. Når juletida nærmer seg, kan det være en fryd for øyet å se disse julerosene i hagesentra. Tar du noen med hjem til bord eller vindu, husk at de er alle giftige. De kan også med hell plantes ute.

MJØLKE FRA AMERIKA

Anders Often

Hvem flyr slik kraftsterk ut i lyng og sump og li
Jo, deg det: *Epilobium watsonii*
Hvem strekker sine blomstertær
I løvskog, kratt og sump og kant
Jo det er deg det – *ciliatum-coll.* – ifra Amerika
Hvem rødmer sist – når høsten kommer
Når de andre har tatt kvelden
Aldri hviler, eser – syntetiserer
Vokser, vokser – frør og sprer
Det er også deg det – modersterke mjølkeblomst
For se – du stryker vind til hjelp – og turioner
Sprekke, fly så lett – så langt
Komme – haike med så mangt
Yrende avsted på vindens vinger
Lette mjølkefrø – du lille – sprutsterk fra Amerika
Og ingen skog og fjell og hav får stoppe ferd –
På sprednings-hige mjølkefötter
Finner alltid såjord til seg
Mjølkefoster fra Amerika – du vokser
Vokser grådig, sterk – for stor for Moder Jord

PÅ EI TØRR RIPSGREIN

Kåre Hombler, tekst og bilder

Høsten 2011 var usedvanlig våt, og mange steder dukket det opp sopper som en sjelden observerer. På Sø-Kringler fins det åtte ripsbusker *Ribes rubrum* som ikke er blitt pleid de seinere åra, så det har fått lov å bli tørre greiner. Sist i november registrerte jeg følgende arter av moser, lav og sopper (pyrenomyceter og en hyfomycet) på ei tørr, påsittende grein:

***Orthotrichum obtusifolium* butt- bustehette**

som er lett kjennelig med sine butte blad og store flercellede yngelknopper.

***Ulota crispa* krusgullhette**

med blad som krøller seg når de tørker, og som skiller fra den nærstående arten *U. bruchii* oregullhette på kapselutformingene.

***Parmelina tiliacea* stor lindelav**

som er ganske vanlig på trestammer på Østlandet.

***Physcia tenella* frynserosettlav**

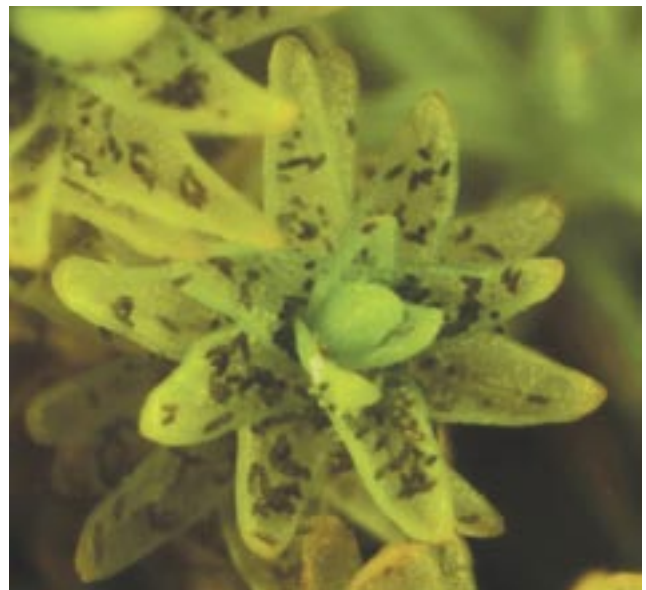
som med leppeformet soral og lange cilierithalluskantenkunkanforveksles med *P. adscendens* hjelmlav, som skal ha mer hjelmformet soral.

***Physconia distorta* skåldogglav**

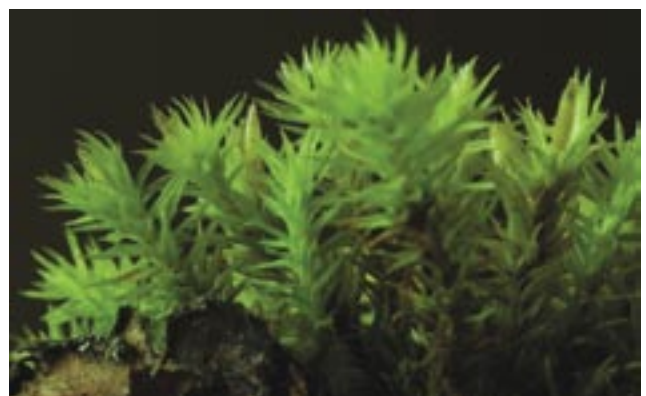
med pruinøs thallus, apothecier og skvarrøse rhiziner, er vanlig på litt edlere trestammer.

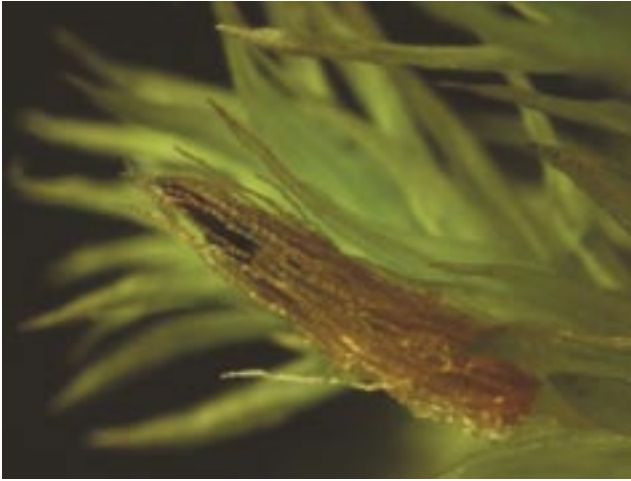
Orthotrichum obtusifolium butt-
bustehette

Orthotrichum obtusifolium butt-
bustehette

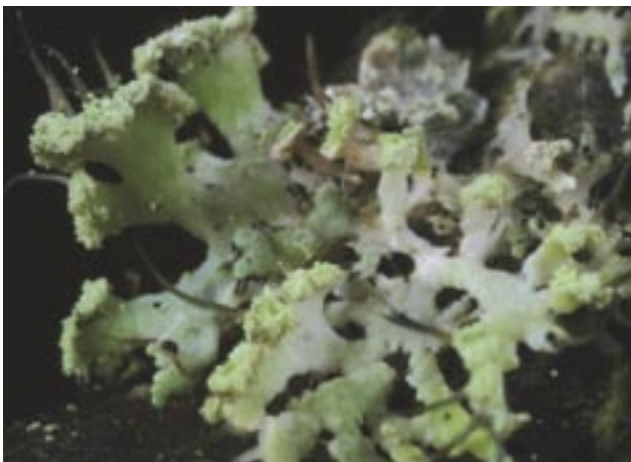
Ulota crispa krusgullhette

Ulotia crisperia krusgullhette

Physconia distorta skåldogglav

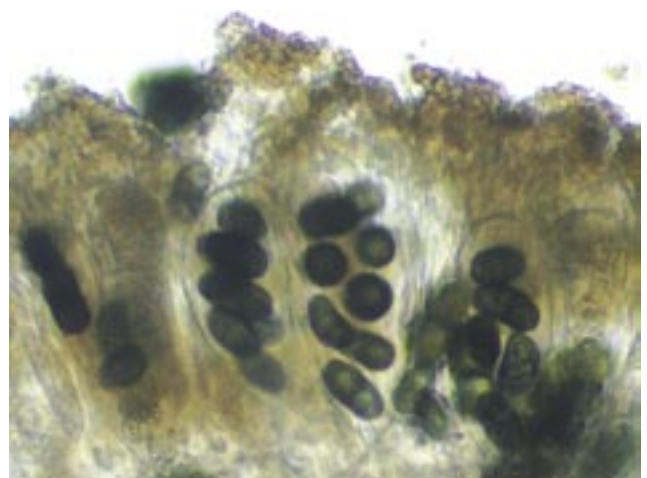
Physcia tenella frynserosettlav

Physconia distorta skåldogglav,
undersida med skvarrøse rhiziner

Physcia tenella frynserosettlav

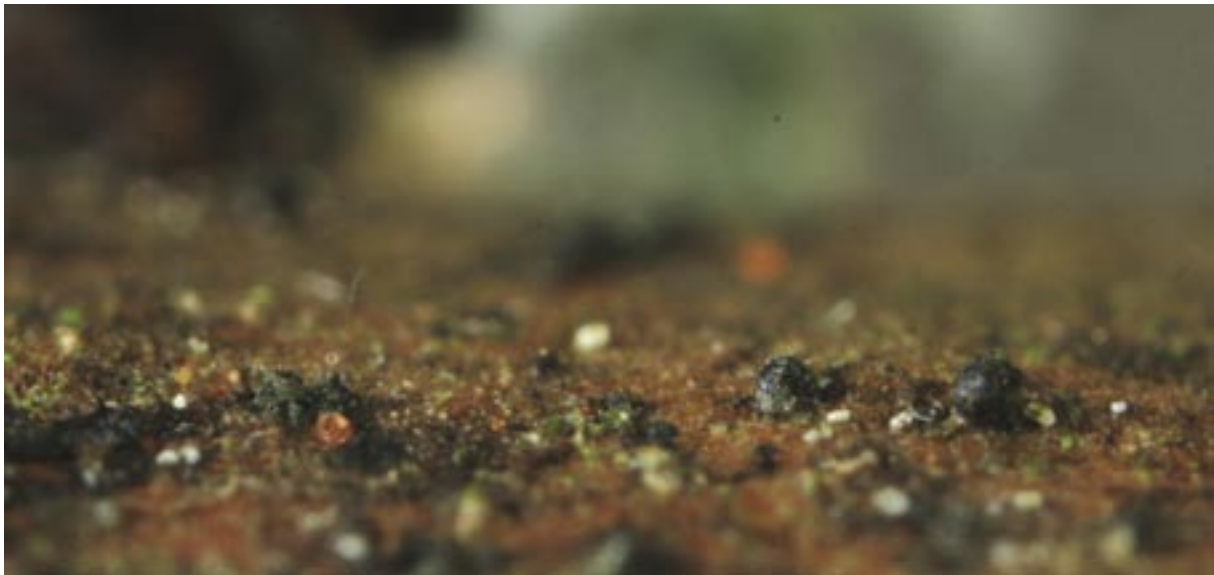
Physconia distorta skåldogglav, snitt av
apothecium

Physconia distorta skåldogglav, spore

Amphisphaeria cf. *multipunctata*

Amphisphaeria cf. *multipunctata*

***Xanthoria parietina* vanlig
messinglav**

som er en vanlig art på trestammer.

Amphisphaeria* cf. *Multipunctata

Amphisphaeria er ei “vanskelig” slekt av pyrenomyceter som danner sine fruktlegemer (perithecier) inne i substratet, og bare en liten hals stikker fram over overflata som svarte prikker på barken. Sporene er mørke, to-delte og 16.5-23 x 6.5-8 µm. Etter

siste revisjonen (Wang et al 2004) godkjennes 12 arter i denne slekta. Ingen av disse artene er tidligere registrert i Norge.

Dothiora ribesia

Denne pyrenomyceten (en dothideomycet) danner mange fruktlegemer, pseudothecier, i stroma som kommer fram under barken på en karakteristisk måte (se bilde). Sporene er skeivt to-delte, hyaline og

Amphisphaeria cf. *multipunctata*,
ascus med sporer

20-28 x 5,5-7,5 µm. Soppen vokser bare på *Ribes*-arter.

***Nectria (Thyronectria) berolinensis*
“ripsvorte”**

vokser også kun på *Ribes*-arter. Sammen med en nærstående art som kan vokse på berberis, *N. lamyi*, skiller den seg ut ved å ha muriforme sporer, 16.5-21.5 x 6-9 µm, med oftest sju tverrsepta. Sporene løser seg ofte opp i små konidier før de forlater sporesekken. Norsk SoppDatabase viser at det kun er sju

Amphisphaeria cf. *multipunctata*,
ascus med sporer

funn av “ripsvorte” tidligere, det siste fra 1942.

***Illosporiopsis christiansenii* (på
Physcia tenella)**

Denne iøynefallende og vanlige konidiesoppen, som spesielt parasitterer arter i lavslekta *Physcia*, ble ikke beskrevet før i 1986, som *Hobsonia christiansenii*, og da oppkalt etter den danske mykologen Mogens Skytte Christiansen. Allerede i 1979 bemerket Hawksworth (Hawksworth 1979, side 232) at det eksisterte en sopp med kompakte helix-formete

Amphisphaeria cf. *multipunctata*, spore

Dothiora ribesia, ascus med sporer

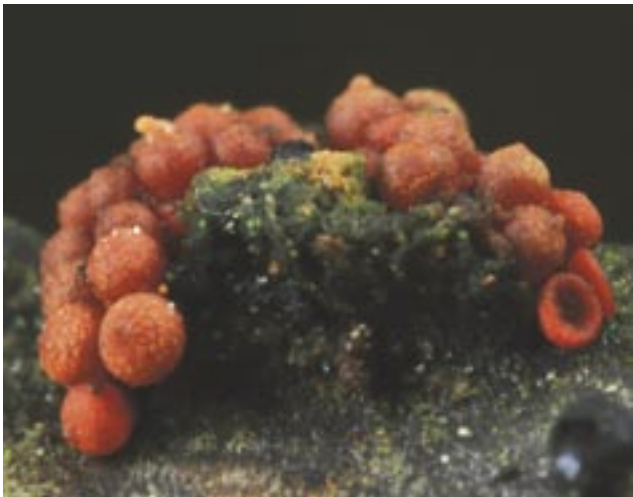

Dothiora ribesia

Dothiora ribesia, sporer

konidier som var funnet to ganger, på *Physcia stellaris* i Canada i 1955, og på *Candelaria concolor* i Italia, det siste funnet av Skytte Christiansen, på osp, 04.09.1977. Etter DNA-undersøkelser ble konidiesoppen i 2001 gitt eget slektsnavn (Sikaroodi et al, side 457), av David Leslie Hawksworth, som er spesialist på lavboende sopper.

Nectria berolinensis

Nectria berolinensis

Nectria berolinensis, ascus med sporer

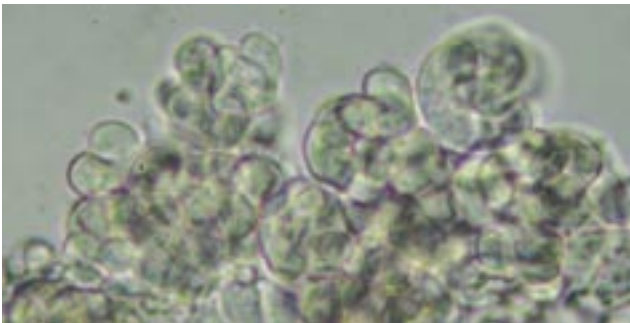
Nectria berolinensis, sporer

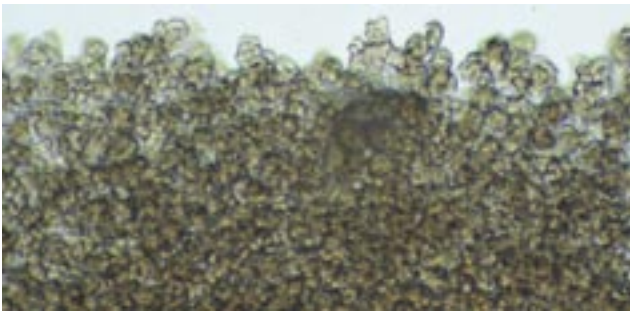
Illosporiopsis christiansenii på *Physcia tenella*

Illosporiopsis christiansenii på
Physcia tenella, helicoide konidier

Illosporiopsis christiansenii på
Physcia tenella, helicoide konidier

Illosporiopsis christiansenii på
Physcia tenella, helicoide konidier

Illosporiopsis christiansenii på *Physcia tenella*

Litteratur:

- Hawksworth, D. L. 1979. The lichenicolous Hyphomycetes. *Bulletin of the British Museum (Natural History), Botany series* 6(3): 183-300
- Lowen, R, Brady, B. L., Hawksworth, D. L., Paterson, R. R. M. 1986. Two new lichenicolous species of *Hobsonia*. *Mycologia* 78(5): 842-846
- Norsk SoppDatabase http://www.nhm2.uio.no/botanisk/nxd/sopp/nsd_b.htm
- Sikaroodi, M., Lawrey, J. D., Hawksworth, D. L., DePriest, P. T. 2001. The phylogenetic position of selected lichenicolous fungi: *Hobsonia*, *Illosporium*, and *Marchandiomyces*. *Mycological Research* 105(4): 453-460
- Wang, Y. Z., Aptroot, A., Hyde, K. D. 2004. *Revision of the genus Amphisphaeria*. Hong Kong. Fungal Diversity Research Series 13. 168 pp.

KONKURRANSE

Trond Risdal

TBFs medlemmer inviteres til å delta i ny konkurranse.

Send forslag til norske og/eller latinske navn på de 8 artene til Trond Risdal, Orionvegen 88, 3942 Porsgrunn, e-post: tr-risda@online.no innen 15/3-2013. Gode løsninger belønnes.

Løsning og navn på vinnere presenteres i neste nummer av *Listéra*.

Bilde 1

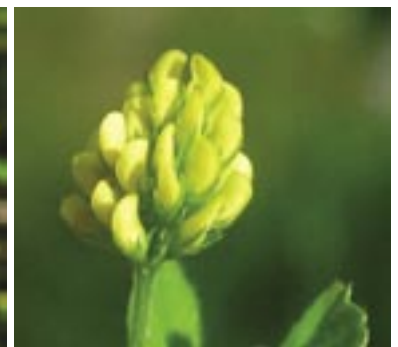
Bilde 2

Bilde 3

Bilde 4

Bilde 5

Bilde 6

Bilde 7

Bilde 8

Konkurransen i *Listéra* 2012-1

Riktige svar var:

Bilde 1: Kystbergknapp, Bilde 2: Nikkesmelle, Bilde 3: Grov nattfiol, Bilde 4: Vårsalat, Bilde 5: Agderstarr, Bilde 6: Hestehamp, Bilde 7: Tiggerssoleie, Bilde 8: Åkersvinerot.

Premier går til Guro Grasbekk Groven, Notodden, med 7 rette, og til Inger Marie Paulsen, Hundvåg, med 6 rette.

Vi gratulerer. Premier vil bli overlevert ved en passende anledning.

HØSTVANDRING I ”HULDRESKOGEN”

Charlotte Bakke, tekst og foto

En dag i midten på september begir jeg meg ut i nærmiljøet for å få med meg høststemningen der. Jeg vil ta meg en tur i ”Huldreskogen”, som er min nærmeste nabo. Egentlig kalles den Bjørntvedtskauen her i Porsgrunn, men siden jeg bor i Huldrevegen, har jeg gitt den navnet ”Huldreskogen”. Det er en skog som strekker seg fra Flåtten og ned til Bjørntvedt.

Området ligger på kalkfjell, og her er mange orkideer å finne. Jeg har knapt kommet utenfor tomta, så treffer jeg på ei breiflangre. Den er avblomstret på denne tida av året, selvfølgelig. Men det var først i fjor at jeg oppdaget breiflangre flere steder her.

Liljekonvallens giftige bær

Liljekonvall trives også i skogkanten, og nå om høsten er det de giftige bærene som råder grunnen. Jeg har en gang sett en flokk sidensvanser ete disse med stor appetitt. Det forundret meg, men jeg leste etterpå at liljekonvallens bær hører med blant de typiske giftige frukter for pattedyr, men som ikke er giftige for fugler.

Krossvedens røde bær

Litt lenger borte henger krossvedens røde bær i tunge kvaster.

Tyttebærplanter og blåbærris ser jeg videre på min vei, men de er stort sett uten bær.

Den allesteds nærværende og uønskete kanadagullris har også kommet inn i skogen. Den har jeg aldri lagt merke til her før, men

Blåbærris stort sett uten bær

Noen blåkløkker holder fremdeles stand mot høsten.

Den allesteds nærværende og uønskete kanadagullris

Blåknapp-plantene har nok hatt sin storhetstid for i år.

nå finnes den flere steder, og i et hogstfelt har den etablert seg skikkelig.

Og se der – noen blåkløkker holder fremdeles stand mot høsten. Så dukker det opp mange blåknapp-planter, men de har nok hatt sin

Stjernetistel har funnet sin plass.

Et lite lønnetre har allerede ”kledt seg” i høstens farger.

Såpeurten har spredt seg over et stort område.

storhetstid for i år. For meg er arten både en ”høst-varsler” og en av høstfavorittene, med sine blåfiolette kroner, der de gjerne står flere i lag.

Jeg tar turen ut til utsiktspunktet der en kan se utover Flåttenjordene. Her har tydeligvis stjernetistel funnet ”sin plass”. Til min glede ser jeg at det blir stadig flere eksemplarer av den etter som årene går. Mange rosetter står klare til neste vår.

Et lite lønnetre, som allerede har ”kledt seg” i høstens farger, fanger min oppmerksomhet. Jeg ser at andre trær rundt meg også er i ferd med fargeskifte på bladene sine.

Kursen settes mot Gata, litt lenger inne i skogen. Her lå det tidligere en gård som brant ned for en del år tilbake. Jordene har i ettertid vært brukt til dyrking av fôrgras, og nå sist til ferdigplen.

I nærheten av der bygningene stod, har gravmyrt fått gjøre som den vil, og har spredt seg over et større område. Det har såpeurt også gjort. Jeg har aldri sett en så stor bestand

En løvetann lyser opp ved de gamle jordene.

av den før. Det er da en kan begynne å filosofere over om den har vært til praktisk nytte på gården i tidligere tider, eller om den bare har vært en prydplante. Arten ble jo før i tida, som navnet forteller, brukt til såpe.

En løvetann lyser opp ved de gamle jordene. Tidlig på våren og seint på høsten vekker planten begeistring hos meg. Og det gjør den tydeligvis for blomsterfluene også. Alsike- og rødkløver pynter likeledes opp ute på jorden.

”Skytehytta” skulle beskytte folk mot steinsprut ved skuddsalver fra steinbruddet.

Så kommer jeg ut til kanten på det svære kalksteinsbruddet som ligger i skogens midte. Jeg vet at det finnes rødflangrer i anselige mengder så å si rundt hele bruddkanten. Det er tydelig at rådyra som ferdes her liker å spise toppen av plantene, det merket jeg i vår. Men de fleste står urørte akkurat på dette stedet.

Ei gammel sementert ”skytehytte” er plassert i nærheten. Den skulle beskytte folk mot steinsprut ved skuddsalver fra steinbruddet. Den har sikkert ikke noen nytteverdi nå, men står der fremdeles som et slags ”minnesmerke”.

På hjemveien kommer jeg til et sted der det vokser mange nyperoser.

De flotte rosene som blomstret så fint i sommer, har nå blitt til nyper.

De flotte rosene som blomstret så fint i sommer, har nå blitt til nyper som kan brukes til å lage vin, suppe, puré, te og annet, for den som tar seg tid til å høste dem. Eller – blir det helst småfuglene som kan finne seg et måltid her, når det lir mot vinter?

Mens jeg går og rusler på stiene i skogen, hører jeg ravneskrik over meg. Ravner har holdt til her i alle de år jeg har bodd på Flåtten. Ja, skogen huser fugler og dyr av mange forskjellige slag, og en god del plantearter, slik at det er mange naturopplevelser å få med seg.

Huldrer har aldri blitt observert her, så vidt jeg vet.

REINFANN, MJØDURT OG GEITRAMS

Thor A. Wiersdalen

Når sommeren er på hell, blomstrer tre flotte planter. Storvokste og med fine farger. Alle legger merke til dem. Spesielt geitrams og reinfann. Plantene opptrer nesten overalt.

Jeg har alltid hatt lyst til å få vite litt mer om disse, og nå prøver jeg. Kanskje flere amatørbotanikere vil det samme?

Reinfann *Chrysanthemum vulgare*/ *Tanacetum vulgare*

Denne kurvplanta har en stiv stengel med en rødbrun farge. Blada er finna med åtte til tolv par lansettforma finner.

Blomstene er samla i en halvskjerm og har en gullgul farge. Randkronene på blomsten mangler. Kurvdekket er glatt og lysegrønt. Blomstringstida er fra juli til september.

Biotopen (levestedet) er i veikanter, avfallsplasser, strandbredder, i skogkanter og i jernbaneskråninger. Planta er vanlig i hele landet.

Den føres ofte til samme slekt som prestekrage. Men det lar seg forsvare å spalte den ut til slekta *Tanacetum*, og det er vel her den hører hjemme.

Reinfann har mange interessante folkenavn. En vet ikke hva ordet reinfann betyr, men en rekke folkenavn kan forklares ut fra at stengelen og rotstokkene er så seige og harde at redskapen en bruker ved fjerning av planta ofte ødelegges.

Planta var på den offisielle norske medisinalista til 1895. Den blei brukt mot ulike innvortes sykdommer som innvollsorm og gulsott (etter det gamle prinsippet: ”likt kurerer likt”). Tørka kurver av planta, kalles ”reinfannknapper”, og har sin aroma i behold.

Reinfann dyrkes som prydblade, og en form med fint oppdelte, krusa blad er populær. Dennes navn er munkereinfann *T. crispum*.

Reinfann *Chrysanthemum vulgare*/*Tanacetum vulgare*. Foto: Kristin Vigander

Reinfann *Chrysanthemum vulgare*/*Tanacetum vulgare*. Foto: Norman Hagen

I 1770 noterte en student av Linné: ”*Tanacetum vulgare* legges ved Liig om Sommeren, at de ey skal raadne og Masker genereres”. (Masker betyr mark.)

Mjødurt *Filipendula ulmaria*

Mjødurtslekta *Filipendula* er flerårige planter med jordstengler. I Norden har vi tre arter med navnene mjødurt *F. ulmaria*, knollmjødurt, *F. vulgaris* og kjempemjødurt *F. kamschatica*.

Mjødurt *Filipendula ulmaria*
Foto: Norman Hagen

Knollmjødurt *Filipendula vulgaris*
Foto: Norman Hagen

Kjempemjødurt *Filipendula kamschatica*
Foto: Brynhild Mørkved

Mjødurtens blader er store og finna. Enkeltblada er store og dobbelt sagtanna med ei mørkegrønn overside og lysegrønn eller hvitfilla underside. Endefinna er trelappa og stor.

Blomsterstandene er rikblomstra og tette med gulhvitt farge. Kronblada er fem- eller sekstallige og blir opptil

fem millimeter lange.

Juni til juli er den fineste blomstringstida. Levestedet er våte enger, myrenger, grøfter, strandbredder og langs bekker. Planta er vanlig over hele landet og vokser helt opp til 1350 moh.

Geitrams *Chamerion angustifolium*

Geitramsslekta *Chamerion* er utskilt fra slekta *Epilobium*. Familien den tilhører er mjølkefamilien *Onagraceae*. Vi har ei plante som heter praktgeitrams, men den hører til

Geitrams *Chamerion angustifolium*.
Sørrollnes, Ibestad, Troms.
Foto: Norman Hagen

Geitrams *Chamerion angustifolium*
Foto: Norman Hagen

slekta *Epilobium*. I Norge har vi bare geitrams i slekta *Chamerion*.

Geitramsens stengel er opprett, ugreina og buttkanta. Den blir opptil 150 cm lang og har spredte, smale og lansettforma blad. På undersida er blada glatte med framtrede sidenerver.

Fargen på blomstene varierer svært, fra purpurrød til rosa, og av og til kan en finne noen hvite. Disse er albino, dvs at de mangler fargestoff. Kronblada er kortstilka og arret har fire fliker.

Tida for blomstring er fra juli til august. Biotopen er i hogstfelter, på skogsveier og i kratt. Geitramsen er ei nitrofil plante (krever nitrogen som næringsstoff), og er derfor ei suksesjonsplante på brannflater. (Med suksesjon menes et utviklingsstadium for vegetasjonstyper.) Geitramsen er utbredt over hele Europa og går nesten opp til 1800 moh.

Kilder:
Mossberg.
Fægri.

JUNIPERUS OG MENNESKENE

Del 4: Juniperus som medisin

Anne Elisabeth Dahlseide

Eineren fantes nær sagt overalt, og ble nærmest et universalmiddel mot all verdens plager. Ikke alt har vist seg å være like klokt, men eineren brukes fremdeles flittig den dag i dag, både innen profesjonell urtemedisin, hjemmemedisin og aromaterapi. Derfor: En viktig, viktig advarsel må på plass:

Følgende skal IKKE bruke einer

(kan evt. kun brukes med stor forsiktighet og kunnskap):

Gravide

Ammende

Barn under 2 år

Nyrepasienter

Diabetespasienter

**Personer med stort for-
døyelsesbesvær**

Grunnen er at einer bl.a. er et abortfremkallende middel – og det virker! Samt at einer virker kraftig irriterende på nyrene, selv i små doser.

Friske mennesker kan trygt bruke einer, men bør dog være oppmerksomme på at langvarig bruk av einerolje på huden kan resultere i hudbetennelser. En tommelfingerregel innen all urtemedisin er at man aldri skal bruke en urt sammenhengende mer enn ca 3

uker. Ta en pause, og fortsett. Denne regelen gjelder også for einer.

Innen urtemedisin er det som regel enten blomst *eller* blad *eller* rot som innehar alle, eller mest av de ønskede virkestoffene. Hos eineren finner man disse i *alle* buskens deler:

Juniperi fructus (bær), *J. lignum* (ved) og *J. aetheroleum* (eterisk olje). Den eteriske oljen finnes i både bær, nåler, kvister, stamme og røtter.

De virkestoffene vitenskapen foreløpig har klart å skille ut og definere, er: flavonglykosider, steroler, garvestoff, harpiks, gummi, eple-, vin- og maursyre, invertsukker og vitamin C.

Bærene tørkes i romtemperatur og legges på lystette glass og krukker. Veden (kvister, stamme og røtter) skrelles, kuttes i småbiter og lagres som bærene. Nåler raspes og lagres hele, og kjøres først gjennom en mandel-, kaffekvern, e.l. rett før bruk. Eterisk olje utvinnes ved vanndamp- eller tørrdestillasjon av alle einerens deler.

Inntil 1963 var hele eineren definert som medisinplante, dvs ”offisinell”, og oppført i de norske farmakopeer. I dag er det bare nåler og bær, og kun brukt som krydder, som **ikke** er klassifisert som legemiddel. Egentlig en pussig tanke, når man ser på den

stillingen skolemedisin har kontra naturmedisin, i fht myndighetenes holdninger og styrende signaler. Det må jo bety at einer-medisin faktisk virker! Og at myndighetene vet det!

Tja? Grunnen er nok mer økonomisk myntet enn naturmedisinsk bekræftende. Alle urter som er oppført som legemidler er underlagt lover og regler for omsetning og bruk – og moms. Og alt som kommer innunder momslovgivningen, er også tilgjengelig for staten ifht ytterligere avgifter, pålegg og annen åpen/skjult statskasinntekt.

Derfor: Vit hvem som er kildene dine. Og kjenn deres agenda. Urtemedisin er et slikt felt der det alltid vil være bare du som står med hele ansvaret for konsekvensene. Alene.

Så: *Tenk selv. Vurder selv!*

Nok om advarsler og ansvar. Nå over til det spennende!

Einer er ikke bare abortfremkallende. Den er også antiseptisk og urindrivende, den virker astringerende (sammentrekkende), avgiftende og rensende. Den virker både beroligende og oppkvikkende på psyken, og den virker stimulerende på den fysiske kroppen.

Hud og hår

Den astringerende og rensende effekten av eineroljen kan være vel verdt å teste ut ifht kviser, fet hud, åreknuter og cellulitt; både som rene hudmasker, massasjeoljer, kompresser, og i badevannet. Eineren

skal også være nyttig ved væskende eksem, hudbetennelser og sår som har vondt for å gro – og den er god som forbindelse ved byller og skabb. NB: Husk pausetiden for å unngå nye hudproblemer!

Eieren er også fin for å få til et sunt og vakkert hår; den motvirker fett hår, og gjør (særlig mørkt) hår skinnende blankt! Den får bukt med flass og seborré i hodebunnen – og skal sågar kurere hårtap! Sistnevnte påstand stiller jeg meg heller skeptisk til, men prøv den som vil!

Urinveiene

Einer er som tidligere nevnt kraftig irriterende på nyrene, og den virker kraftig urindrivende på væskeansamlinger i kroppen. På samme vis er den derfor også god ved urinveisinfeksjoner og nyrestein, ved at den ”skyller ut” krystaller og bakterier fra nyrene og urinlederne.

Skjelettet

Eieren brukes både innvortes og utvortes ved revmatisme, gikt, leddbetennelser og urinsyregikt (podagra). Utvortes brukes den som varme bad i einerlåg, og da særlig for å lindre giktsmerter. Ved revmatisme masseres einerolje inn i huden rundt de angrepne leddene. Oljen virker stimulerende på huden og blodtilstrømningen til området, og virker på den måten lindrende.

Innvortes brukes eieren til å løse opp og rense ut giftstoffer som er lagret i kroppen, og særlig giftstoffer (som urinsyre) lagret i leddene, som ved f.eks. podagra.

Hjertet, blod og muskler

Eineren virker stimulerende og styrkende på blodårene og musklene – også på den viktigste muskelen, hjertet. I tillegg til å styrke hjerte og blodårer, er den også blodtrykkssenkende, lindrer hjerteplager – og muskelsmerter generelt rundt i kroppen.

Mave

Eineren stimulerer både appetitten, fordøyelsen og stoffskiftet. Den øker sammentrekningene i glattmuskulatur i mage-tarm-systemet, i tillegg til at den virker både antiseptisk og luftdrivende. Den er derfor nyttig ved generelt fordøyelsesbesvær som halsbrann, luft i maven, kolikk, diaré og innvollsorm. En godt fungerende tarm er også til god hjelp for den som er så uheldig å ha fått hemoroider.

Immunforsvar og luftveier

Eineren virker svettedrivende ved feber, og den virker styrkende på immunforsvaret. Den kan derfor være en god støttespiller til å få bukt med forkjølelser, influensa og forskjellige andre infeksjoner. Tidligere ble eineren brukt ved lungesykdommer og lammelser hos barn. I fullt alvor – troen og tilliten til eineren var enorm, og fortvilelsen stor. Det høres kanskje lattervekkende ut, men er likevel ikke helt ulogisk. Einer som pustes inn, åpner opp luftveiene og letter pustebesværet. Barn (over 2 år) som er mye plaget av astma og/eller bronkitt, kan hjelpes med å puste lettere – særlig under søvn – ved å holde en aromalampe med einer gående på soverommet deres. Eller ved å puste inn eierdamp under et klede – når de er våkne.

Einebær. Foto: Norman Hagen

Ifht lammelser, så kan jeg ikke nok om medisin og skade/sykdom. Dersom eineren skulle ha noe for seg, så tror jeg det da måtte dreie seg om febersykdommer der lammelser er en del av sykdomsbildet. Kanskje? Hva vet jeg? Tidligere brukte de også einerrøyk som beskyttelse mot smitte, og de mente også at noen einebær i munnen ville beskytte på samme vis. Likeens det å drikke einerlåg.

Tja. Tro er ingen ubetydelig helsefaktor. Så kanskje virket det bedre den gangen enn hva vi tror om det i dag?

Psykisk

Alt ettersom, kan eineren både virke oppkvikkende, og den kan virke beroligende. Den demper angst og nervøs uro. Den hjelper på søvnløshet og tretthet. Og den lindrer stress, stressrelaterte plager og utbrenthet.

Einerblomst. Foto: Norman Hagen

Einebær på glass. Foto: Kristin Vigander

Litt forskjellig

Eineren skal også kunne hjelpe ved behandling av forgiftninger og leverproblemer. Frostskader, så vel som forstuinger og slag, ble forbundet med omslag av einer. Knuste einebær i vann ble lagt som omslag mot hodepine.

Einersalve ble laget ved å koke einer i fløte, og brukt i sårforbindinger. Eineren kunne også bli tørket og finmalt, og enten strødd rett i såret, eller man blandet pulveret i olje, tjære eller fløte først.

Bærene ble brukt som universalmiddel mot alt fra tuberkulose til øyeplager. Barken ble brukt mot huggormbitt, og flisen fra en én-

stammet einer hjalp mot tannpine. Man pirket seg i den dårlige tannen med flisen og satte den tilbake i einerstammen. Da ville tannpinen være borte. Og naturlig nok, så ville den som hugget eineren, selv få all tannpinen som lå podet inn i einerbusken!

Juniperus og folketroen

Eineren og Ola Nordmann har holdt følge lenge, og i hans hjerte er få planter mer hellige, beskyttende og magiske enn følgesvennen Juniperus. I norrøn tid velsignet Tor med hammeren einebærene med sitt korsformede hammer-merke. Senere, da kristendommen kom, ble einebærene velsignet igjen, og denne gangen med selveste Kristi kors! Troen på einerens magiske kraft ble enda sterkere, og med eineren som kompanjong mente man seg sikret mot all verdens troll og heksepakk. Og dersom man plukket einebær tre dager før fullmåne, og det samtidig var torsdagsnatt – da var det magiske bær man plukket! En dyp hoffreverens til eineren som takk, og et tegn på respekt og ærbødighet, var slett ikke av veien – men ***hatten skulle uansett av!***

Som en av de store, mektige beskytterne, var eineren selvskreven. Det var særlig klokt å plante en einer ved inngangsdøren, men einer burde uansett henges over døren for beskyttelse mot alt ondt – sånn for sikkerhets skyld. Man kunne også henge opp einer i alle rommenes fire hjørner for å oppnå det samme.

Eineren beskyttet husets beboere

mot trolldom, onde ånder og de underjordiske. Man gikk med einebær i lommen for å få gå i fred for de underjordiske, og man brant einer over barselsengen, slik at de underjordiske ikke skulle skade mor og barn. Røyken beskyttet mot sykdom generelt, men ved pest og dødsfall var det særlig viktig å holde rommet fylt med einerrøyk, slik at man beskyttet de friske og levende. Røyken ble også regnet for rensende og magisk, og var så kraftfull at den visstnok også ble brukt under eksorsistiske riter av besatte mennesker og hjemsøkte steder.

Eineren hadde også hyggeligere bruksområder. Bl.a. ble den brukt i kjærlighetsblandinger. Man kunne tre bærene på en tråd for å tiltrekke seg den utkårede – eller for å beskytte seg mot å bli forført fra gård og grunn. Eineren tilhører Solen, ilden og det maskuline, og den ble derfor regnet som et glimrende potensøkende middel for menn, bare ved å bære bærene i lommen!

Einer på fjellet. Foto: Norman Hagen

Einer som medisin. Foto: Kristin Vigander

Eineren var lykkebringende på flere vis. Ved å brenne einer-duftende lys og oljer, ville man få hell og fremgang. Pengebeholdningen ville øke, og einebær plukket første onsdag etter nymåne var en sikker vinner for å få en god handel i boks. Einerkvister ble hengt over dørene for å beskytte mot tyverier, eller kvistene ble rett og slett lagt sammen med verdisakene for å beskytte dem. Den reisende ble beskyttet mot angrep fra ville dyr – bare ved å bære en eierkvist, og den hodekloke brant einer og bær for å øke tankekraften.

Og helt til sist

Julesangen ”Så går vi rundt om en enerbærbusk”, forteller om en annen viktig heders-rolle eineren hadde. På denne tiden av året var menneskeheten fritt vilt for mørkemaktene, og einerens beskyttende krefter mot nettopp all mulig ondskap og trolldom, gjorde Juniperus til en yndet julestue-gjest.

Skikken med juletrær stammer fra Tyskland, der de eldste kjente kildene forteller om julefeiring med juletrær i Strassburg i Elsass. Dette var i 1605. I Norge var det muligens rognetreet (som regnes for å ha en særlig kontakt med ånde verdenen og de døde – og derfor gjerne plantes på kirkegårder) som banet vei for vår bruk av einer, og etter hvert gran og furu, som juletrær. Kilder fra Telemark forteller om 1800-talls bønder som tok med hele rognebærbusken inn,

Helseprodukter som inneholder olje fra einer. Fra Internett

og rett og slett plantet den i røykstua. Man kunne spå hvordan våren og sommeren ville bli, ut fra når og hvordan røykstue-rognen slo sine nye knopper. Juletrær innendørs var m.a.o. ganske vanlig, selv før de mest velstående familiene tok julegranen inn i Kristiania-stuene sine på 1800-tallet.

De mindre velstående spikret opp einerkvister og busker av einer rett på veggen – eller de surret einer-grener rundt sengestolper o.l. – eller igjen, de rett og slett surret kvister rundt en kjepp som ble satt midt på gulvet! Slik ble det både sang og gang rundt ”juletreet”:

”Så går vi rundt om en enerbærbusk, enerbærbusk, enerbærbusk.

Så går vi rundt om en enerbærbusk, tidlig en fredags morgen!”

Oppsummering

Ved å skrive denne artikkelen har jeg blitt godt kjent med eineren som busk-tre. Og jeg har sett på oss selv, våre forfedre og kulturhistorien vår gjennom einerens ”øyne”.

Det er ikke noe nytt og ukjent for meg at alt henger sammen, og at vi mennesker både er nær knyttet til Moder Jord, og også helt avhengig av Henne.

Likevel. Å jobbe med denne artikkelen har like fullt vært en øyeåpner for meg. Det er som om både avhengigheten av, og nærheten til kloden og naturen vår har blitt mer *virkelig*. Som om en ny dimensjon eller et nytt sett med farger skulle være føyd til både ny og gammel

kunnskap – og gjort den levende.

Det får meg til å lure på – hvis jeg velger et annet naturelement og følger dette slik jeg har fulgt i Juniperus sine fotspor – hvilken reise legger jeg da ut på? Hva finner jeg? Hva oppdager jeg? Hva lærer jeg?

Og: I begynnelsen av denne oppgaven, gikk jeg ut fra denne definisjonen:

”Kulturlandskap: Natur, påvirket og endret gjennom menneskers bruk av naturen på gitt sted.”

Nå lurer jeg på: Er det først og fremst **vi** som påvirker og endrer naturen – eller er det egentlig naturen som påvirker og endrer oss? Er det vi – som i ren hersker-stil – utnytter naturressursene, finpusser på dem, foredler og videreutvikler dem? Eller er det mer naturen som lærer **oss** opp? Som oppmuntrer og presser oss til å videreutvikle oss? Til å bli bedre? Forstå mer, vite mer, kunne mer? Gjøre færre feil, og gjøre mer rett? Rett og slett høyne kvaliteten – på *oss*?

Kunne definisjonen på et kulturlandskap like gjerne vært –

Et levende klasserom?

Hvis det er slik – som det unektelig har vært for meg i denne fagoppgaven – så er det utvetydig Juniperus som er læreren! Og det er jeg som er eleven.

Jeg kan ikke annet enn å si

I LOVE IT!

Kilder. Trykt litteratur:

- Bruun, Erik. Christensen, Budde. *Klassiske legeplanter*. Oslo, Aschehoug, 1998. S. 34.
- Chevallier, Andrew. *Damms store bok om medisinske urter*. Oslo, N.W. Damm & Søn, 2003. S. 224.
- Faarlund, Thorbjørn. Sunding, Per. *Damms store flora for Norge og Nord-Europa*. Damm, 1992. S. 42.
- Granrud, Lill. *Håndbok i urtemedisin*. Oslo, Hilt & Hansteen a/s, 1997. S. 30.
- Harding, Jennie. *Aromaterapi*. Oslo, Spektrum Forlag, 2005. S. 46.
- Harding, Jennie. *Urter*. Oslo, Spektrum Forlag, 2005. S. 215.
- Hillker, Li. *Naturens egen legebok*. Oslo, Teknologisk Forlag, 1991. S. 71.
- Holch, Per. *Norsk folkemedisin*. Oslo, J. W. Cappelens Forlag, 1996. S. 155.
- Marcusen, Marcus. *Helbredende urter*. Ny tid og vi. Allerød (DK), 1989. S. 32.
- Norderhaug, Ann. *Skjøtselsboka*. Landbruksforlaget, 1999. S. 88.
- Price, Shirley. *Aromaterapi for vanlige plager*. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag, 1993. S. 70.

Kilder. Internett, nettsider:

- Beiteskog: <http://www.kulturlandskap.net/artikkel.aspx?id=2246711>
- Beskjæring: <http://www.bakker-norge.com/Garden/Article.aspx?article=13699>
- Einerdram, plukketeknikk: <http://www.krydderdram.no/plantene/einer.php>
- Einer, magi og brennevin: http://www.siana.no/no/pg_13.html
- Einer på dreiebenken: <http://www.dreiebuo.com/verkstad4.html>
- Einer på Svalbard: <http://www.forskning.no/artikler/2007/februar/1172057110.58>
- Einer som istid-markør: <http://www.forskning.no/artikler/2009/mars/213426>
- Einer som markør: <http://www.forskning.no/artikler/2002/oktober/1033976379.77>
- Furufamilien: <http://home.online.no/~jolanga/furufamilien.htm>
- Furu og einer, vinterauke: <http://xtur.no/default.aspx?id=1307>
- Geit, einer, kulturlandskap: <http://www.forskning.no/artikler/2006/mai/1147688859.16>
- Hagemark: <http://www.kulturlandskap.net/artikkel.aspx?id=2240550>
- Juletre: <http://www.forskning.no/artikler/2002/desember/1039445659.42>
- Kjerringskinn: <http://kjerringskinn.piczo.com/urter?cr=5&linkvar=000044>
- Kulturminne: <http://www.kulturlandskap.net/artikkel.aspx?id=2246745>
- Kultursti: <http://sognogfjordane.kulturnett.no/sunnfjordmuseum/mostien03.htm>
- Muggsopp: http://www.rolv.no/urtemedisin/artikler/juni_com/art2.htm
- Nyttebruk: <http://www.treveen.no/temasider/produkt/eineprodukter.html>
- Skoleskogen: <http://www.skoleskogen.no/leksikon/article.asp?Data osv>
- Rolv.no: http://www.rolv.no/urtemedisin/medisinplanter/juni_com.htm
- Safon.org.: <http://safon.org/nn/index.php?title=Eine>
- Skog og landskap: <http://www.skogoglandskap.no/Artsbeskrivelser/einer>
- Skogskader: <http://skogskade.skogoglandskap.no/index.cfm?oa= osv>
- Statens fagskole for gartnere...: <http://www.vea-fs.no/detgronneliv/eineren/>
- Troll og fanteri: <http://trollogfanteri.blogspot.com/2009/07/magiske-urter-e.html>

Kommentar fra redaksjonen:

Denne artikkelen om einer, *Juniperus* som medisin, er siste del av fire deler. Artikkelen er del av en fagoppgave, skrevet av Anne Elisabeth Dahlseide som oppgave i Kulturlandskap i studiet Natur- og kunnskapsturisme ved Høyskolen i Hedmark våren 2010.

Vi takker Anne Elisabeth Dahlseide for tillatelsen til å bruke denne oppgaven som artikkel.

Dikternes blomster 1: DAN ANDERSSON

Roger Halvorsen

Till min syster

Nu spelar vårens ljumma vind i myrens gula starr,
och sakta stiga sagorna kring ön i Berga fors.
Förlåt ett stänk av bitter fröjd, en visa till gitarr,
det starka oss till läkedom likt strandens unga pors.

En sång till däj, min syster, när all marken väntar vår!
Luossas ljunghed surrar yr av vind och vilda bin.
Där lärde vi oss tunga steg i våra yngsta år,
och ingen vet hur djupt vi drack vår barndoms beska vin.

Men härlig, härlig våren kom vart år i rosor klädd,
fast sorgens skymning sökte oss och blekte kindens färg.
En dag på knä för Konungen, en natt för skuggan rädd,
och sedan drack vi salighet ur flod och fjäll och berg.

Kom ut, när stormen viner vild i apel, pil och hägg!
Se, vårens himlar brinna till Guds och stjärnors lov!
Och när du sövts till drömmar av resedan vid din vägg,
all ängens rosor ropa, kom ut till oss och sov!

Dan Andersson, den store svenske finnmarksdikteren (Finnmarken er det svenske navnet for Finnskogen), eller arbeiderdikteren, som særlig svenske socialdemokratiet ynder å kalle han, har etterlatt seg en diktning i form av poesi og prosa som har rørt etterslektene dypt inn i hjertet, langt utenfor Sveriges grenser. Han

beskrev det miljøet og det folket der han vokste opp.

Han ble aldri rik av sin diktning. Han levde med og i fattigdommen og ga den et ansikt. Hans diktning er dessuten fylt av Finnmarkens mange finske navn på steder, sjøer, bekker og åser som fulgte med der de innvandrende finnene slo seg ned

i de vestre delene av Sør-Sverige og også inn på norsk side. Den dag i dag tonesettes hans store diktproduksjon igjen og igjen med nye melodier.

Dan Andersson ble funnet død av cyanidforgiftning på Hotell Hellman i Bryggargatan i Stockholm den 16. september 1920 etter at hotellpersonalet hadde brukt blåsyre for å ta livet av veggdyr og andre udyr. Så glemte man å lufte sengetøyet på rommet hvor han sov, godt nok. Også på naborommet skjedde det samme, og resultatet ble fatalt for to personer som dermed omkom. Den ene var Dan Andersson. Han ble 32 år gammel.

Dan Andersson skal visstnok en gang ha sagt at han ikke brydde seg noe spesielt om natur. Dette til tross for at hans diktning mange steder flommer over av blomster og finnskognatur, ofte brukt på en slik måte at diktene virkelig viser at han har hatt store kunnskaper både om planter og om det som i dag så fint går under navnet økologi, altså der blomstene er plassert presis i den sammenhengen de hører hjemme i naturen. Han var dessuten også flink til å bruke plantene i kulturhistorisk sammenheng.

Men likevel, det var bruken av planter for å gi liv til det miljøet han vokste opp i, som han først og fremst utmerker seg med. Så også i diktet *Till min syster*.

I dette diktet har han med hele åtte plantearter, hver og en etter hva han vil uttrykke. Hvor ofte finner vi en linje i diktningen som ”*Nu spelar vårens ljumma vind i myrens gula*

starr”? Jeg synes jeg hører vårvinder hvisker et løfte om tøvær gjennom gul og vissen fjorgammel starr. Pors brukt som medisin og styrkemiddel? Historien har mye å fortelle om denne planta som er langt mer enn en del av navnet på en by. Rosene, som kler opp naturen, er vel her kan hende et bilde på blomster mer enn akkurat roser, men ”roser” blir de på et vis i bildet av vårblostmene. At det stormer og suser i apal, pil og hegg er også et godt bilde på liv og vår.

Toppen når han likevel, etter mitt skjønn, med sin bruk av reseda. Hvor mange av oss kjenner i dag bestemors reseda? Hvor mange er det som kjenner igjen duften av *Reseda odorata*, duftreseda, en slags godluktsdrøm langs veggen av et solbleket og vindslitt torp, der fattigdommen jages på flukt i drømmen med en godlukst fra bestemors dager.

Om *Till min syster*

Hva er det så med denne visa som, foruten blomstene, gjør den så spesiell? I samlingen *Dan Anderssons dikter* (2001) er det tatt med noen kommentarer om hvert av dikta hans. Om *Till min syster* står det skrevet (s. 359):

Ett utkast i skaldens kvarlåtenskap är daterat ”på födelsedagen den 15. maj 1917” dagen när systemen Anna fyllde 18 år.”

Til historien hører det at på denne tida var Dan Andersson helt uten

penger. Søstera Anna, som kanskje sto han nærmest i familien, fylte 18 år, og hva annet kunne broren gi henne enn et vakkert dikt? Det fortelles at han på søsteras fødselsdag framførte

diktet, tonesatt med en melodi han selv hadde komponert mens han selv spilte fiolin til. Dan Anderssons melodi er den som fortsatt brukes når visa framføres.

Jeg savner Anne Sofie

Anne Sofie Stordalen var en av oss, og hun var en ivrig deltager på ekskursjoner og turer. Nå er hun ikke med oss lenger.

Hun virket så frisk og sprek – jeg tok det som en selvfølge at hun skulle være med oss i lang tid fremover.

Jeg besøkte henne på Skåtøy en gang, og jeg likte så godt den gode samtalen vi hadde, at det ble en vane for meg å dra innom til Anne Sofie når jeg passerte Skåtøy på mine båtturer i skjærgården.

Nå blir det ikke flere slike besøk, men de gode minnene kommer frem når jeg er ute i Kragerøskjærgården. Minner om en klok og kunnskapsrik person med et vinnende vesen.

Norman Hagen

Listéra for 20 år siden: KUNGÄLV I SLUTTEN AV SEPTEMBER

Bjørn Erik Halvorsen

1992 ble et år av stor betydning for alle blomsterinteresserte i Norden. Utgivelsen av ”Den Nordiske Floraen” av Bo Mossberg og Lennart Stenberg har virkelig varmet alle botanikeres hjerter. Fargeillustrasjonene er intet mindre enn fantastiske.

Hva brakte oss så til Kungälv? Jo, Harry Andersson, som har blitt en betydelig ressurs for foreningen, kunne skaffe oss et parti av denne floraen til redusert pris. Dette partiet skulle hentes.

Vi la turen til helgen 18. - 20. september. Med ferje i strålende vær over ytre Oslofjord og besøk på det omfattende hellerissningsfeltet i Tanumshede, blir reisen rimelig behagelig.

Vi som dro avgårde var Thor, Torild, Priscilla, Esther og undertegnede. Også denne gang sto Harry og ventet på Motorvei-brua og guidet oss fram til vandrerhjemmet.

Lørdag var frokosten unnagjort allerede kl. 0900 og Harry kom som avtalt og hentet oss. Først dro vi til Harrys hjem i Ekvegen i Ytterby. Harry har mange hobbyer utenom botanikken. En av dem er

kniplingsbroderi. Han viste oss noen fantastiske arbeider, hovedsaklig egenkomponerte mønstre.

Harrys hage inneholder mye spennende. Det første vi fikk se var den meget giftige **blåpiggeple** (*Datura stramonium* v. *tatula*) med både blomst og frukter. Vi fikk se den tett filthårede **kapkirsebær** (*Physalis peruviana*) med sin gule og fiolette blomst. **Småløvemunn** (*Misopates orontium*) blomstret med sine lysegule maskeblomster.

Borte bak campingvogna grodde **ramkarse** (*Coronopus didymus*) med bittesmå hvite blomster. På utsiden av gjerdet blomstret **stripetorskemunn** (*Linaria repens*) ved siden av **nattsmelle** (*Silene noctiflora*) og inne i blomsterbedet sto **mongolspringfrø** (*Impatiens parviflora*).

Etter et kort besøk på posthuset gikk turen videre til ruinen av middelalderkirken i Ytterby. Harry mente at dette måtte være Norges eldste kirke, i og med at området tilhørte Norge den gang den ble oppført.

En annen artig detalj er dobbeltansiktet i kirkemuren med sin egen legende, som det fører for langt å

komme inn på i dette referatet.

På kirkemuren så vi for øvrig også den vakre gule **messinglaven** (*Xanthoria parietina*).

Vi fortsatte videre i vestlig retning til et skogsområde ved Vestra Röed. Etter en tur på omtrent én km, tildels i sølete lende, kom vi fram til et område med skjellsand. Her fikk vi se **bittersøte** (*Gentianella amarella*), fremdeles i blomst.

Litt bortenfor vokste **kyståker-måne** (*Agrimoniaprocera*), med fyldige frøstander. Ellers fikk jeg fotografert **sandsilkemose** (*Homalothecium lutescens*), den grønnstammede **narrefurumosen** (*Scleropodium purum*) og **bristlav** (*Parmelia sulcata*).

Ennå et høydepunkt skulle vi få oppleve denne formiddagen. På et jorde ved Lycke (Brämnes) finnes den meget sjeldne **tappgåseblomen** (*Anthemis cotula*). Vi fikk se den i fin blomst. Den har sitt navn fra en tapp som kommer ut fra midtkronene inne i blomsten.

Etter lunchpause i Kungälv dro vi langs E6 nordover og fortsatte over brua til Tjörn. Første stopp ble Linnevikens ved Kyrkesund, hvor vi fikk se både han- og hun-planter av **rødgallbær** (*Bryonia dioica*).

Vi fikk også både se og smake **blåbringe-bær** (*Rubus caesius*). Jeg fikk også fotografert levermosen **mattemose** (*Marsupella emarginata*).

Vi fortsatte videre helt ut til de ytterste skjæra ved Björholmen. Her ble vi møtt av et landskap som minnet oss mye om vår egen kyst.

Blomstringen pågikk fremdeles for fullt for en rekke arter.

Apotekerkattost (*Malva sylvestris*) blomstret vakkert ved siden av vivendel (*Lonicera periclymenum*) og **jordrøyk** (*Fumaria officinalis*).

Bergflette (*Hedera helix*) dekket bergknausene og **strandstjerne** (*Aster tripolium*) blomstret i fjellsprekkene.

Litt bortenfor blomstret **nonsblom** (*Anagallis arvensis*) og **kystgriseøre** (*Hypochoeris radicata*).

Ute på en strandeng fant vi **jordbærkløver** (*Trifolium fragiferum*) og **tusengyllen** (*Centaurium littorale*).

På kulesteinene helt ytterst ved havkanten sto **østersurt** (*Mertensia maritima*) og **strandflatbelg** (*Lathyrus japonicus*) med sine rødfiolette blomster. Vi fikk også se **sigdknausmose** (*Grimmia hartmanii*).

På veien tilbake stoppet vi ved en skrent med edelløvskog ved Kållekjärr. Her fikk vi se avblomstrede **agderstarr** (*Carex divulsa*) ved siden av ei stor maurtue.

Lørdag kveld skulle det feires bryllup på vandrerhjemmet. Derfor hentet Harry med seg campingvogna, og parkerte den nede ved elven. Her serverte han oss smörgås-kake og øl. Det ble en svært hyggelig aften.

Søndag opprandt med det samme fine været. Denne dagen dro vi sydover og stoppet ved Götaälv vis á vis Surte. Vi besøkte flere lokaliteter i dette området.

Høydepunktet fikk vi ved første stopp. **Gjøglerblomst** (*Mimulus*

guttatus) hadde ingen av oss vært i kontakt med før i vill tilstand. Dette er en pussig gul blomst i maskeblomstfamilien.

Andre arter som vi fikk se, var **vasshøymole** (*Rumex aquatilis*), **åkerstorkenebb** (*Geranium dissectum*) og **kjempehøymole** (*Rumex hydrolapathum*).

Det ble hovedsaklig vannplanter vi studerte på dette stedet. Vi fikk se flere *Potamogeton*-arter, deriblant krysninger: **småttjønnaks** (*P. pusillus*), som Harry hadde eksempel på i en krukke, **buttjønnaks** (*P. obtusifolius*), **hjetttjønnaks** (*P. perfoliatus*) og grastjønnaks (*P. gramineus*), og dessuten **smal vasspest** (*Elodea nuttallii*), som er en nyoppdagelse i Sverige, og **trefelt evjebloom** (*Elatine triandra*).

Av *Callitriche*-arter fikk vi se **småvasshår** (*C. palustris*), **dikevasshår** (*C. stagnalis*) og **klovasshår** (*C. hamulata*), og ellers **flytegro** (*Luronium natans*), **mykt brasmegras** (*Isoetes echinospora*) og **kranstusenblad** (*Myriophyllum verticillatum*).

Etter en velfortjent rast dro vi tilbake til "Norske-siden" og ut til strandenga ved Ytterby. Her fikk vi med oss **dikesvineblom** (*Senecio aquaticus*), **strandsvingel** (*Festuca arundinacea*), **småslirekne** (*Persicaria minor*) og **engrødtopp** (*Odontites vulgaris*).

Så var Kungälv-besøket slutt for denne gang. Vi tok avskjed med Harry og kjørte nordover i retning Strömstad igjen.

PLOMMERUST *Tranzschelia pruni-spinosae* IGJEN REGISTRERT I NORGE

Kåre Homble og Tove Hafnor Dahl

Plommerust er sørover i Europa en alvorlig parasitt på plommetrær fordi denne rustsoppen forårsaker for tidlig bladavfall. I Norge ble plommerust påvist da vår tidligere statsmykolog og rustsoppspesialist Ivar Jørstad (1887-1967) bestemte et funn av rustsopp på plommeblad fra Larvik, som statsentomolog W. M. Schøyen hadde funnet 28.09.1895. Ifølge Artskart er dette eneste funnet av plommerust i Norge inntil den ble samlet på blad av Victoria-plomme i Toves hage på Lillemyr i Arendal, 14.10.2012. Den var på begge trærne med Victoria-plommer, men ikke på de andre plommetrærne. Bladundersidene hadde hopper med teleutosporer (se nedafor). Ifølge Gjærum 1974 (s. 227) er plommerust funnet i Danmark, Sverige og Finland på både plomme *Prunus domestica* og slåpetorn *P. spinosa*.

Som de fleste rustsoppene har plommerust fire ulike stadier som danner spredningsenheter (pyknidier, aecidier, uredosporehoper og teleutosporehoper) på to forskjellige verter. Pyknosporer (konidier) og aecidiesporer dannes om våren, og vert for disse er gulveis *Anemone ranunculoides*. Ifølge Wilson &

Henderson (s. 305) var det den franske rustsoppsforskeren Paul Dupias, som, i 1950 først viste at det var gulveis som var aecidieverten for plommerust, da han fikk aecidiesporer fra naturlig bestand av gulveis til å spire på blad av både plomme og slåpetorn. Dupias observerte også at verken hvitveis *Anemone nemorosa* eller blåveis *Hepatica nobilis* var angrepet når de vokste ved sida av sterkt angrepet gulveis. Myceliet til aecidiestadiet til plommerust er flerårig, finnes i rotstokkene til gulveis og følger skuddene opp om våren. Når aecidiesporene er spredd, dør de angrepne bladene som er dårligere utviklet og bleikere enn friske blad. Infiserte skudd får sjelden blomster.

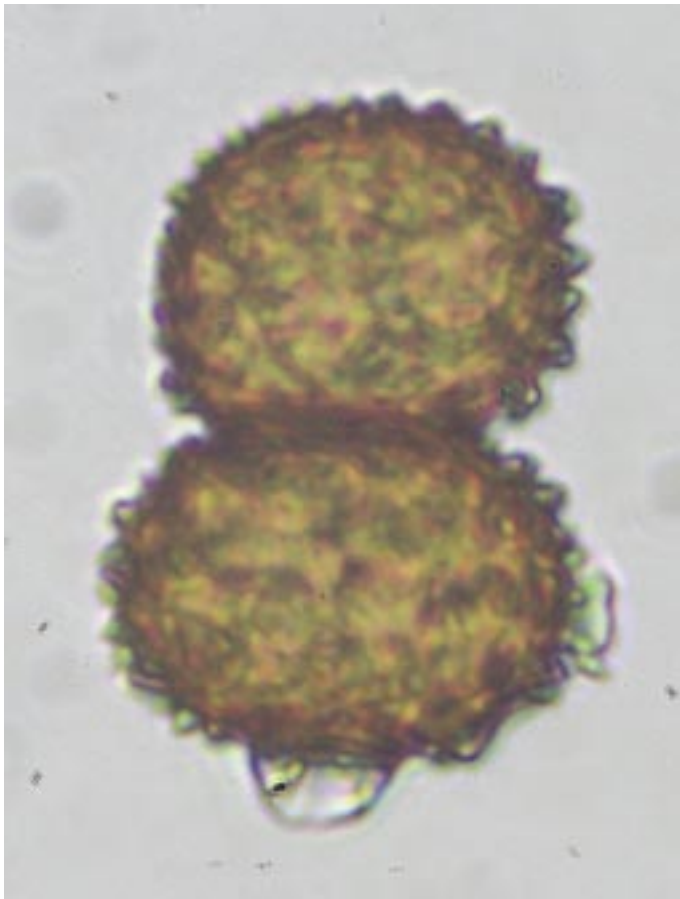
Plommerust ble først beskrevet av den nederlandske mykologen Christian Hendrik Persoon (1761-1836) (Persoon 1801, s. 226) som *Puccinia pruni-spinosae* etter funn på slåpetorn *Prunus spinosa*, og det han observerte var dobbeltsporer i sporehoper på bladene, teleutosporer i teleutosporehoper. Seinere plasserte Paul Dietel (Dietel, s.31) plommerusten i slekta *Tranzschelia*, som Joseph Charles Arthur i 1906

Teleutosporehoper på baksida av blad til Victoria-plomme, Lillemyr 14.10.2012. Foto: THD

Teleutosporehoper på baksida av blad til Victoria-plomme. Foto: KH

Teleutospore. Foto KH

hadde laget for en annen lignende art opprinnelig beskrevet som en *Puccinia*, *T. cohaesa*, på en amerikansk anemone. *Tranzschelia* er oppkalt etter den russiske mykologen Woldemar Andrejevitch Tranzschel (1868-1942).

De dobbelte, oftest sterkt piggete teleutosporene er karakteristiske for *Tranzschelia*, som nå har 17 arter, hvorav tre er funnet i Norge. En nærstående art til plommerust er ferskenrust *T. discolor*, som ifølge Artskart også kun er funnet en gang i Norge, på en innført *Prunus*-art på Kårstø i Tysvær, 09.09.1952 av Halvor B. Gjærum. Denne har aecidiestadiet på *Anemone*-arter som ikke er ville hos oss, og uredo- og teleutosporestadier på flere *Prunus*-arter. Plommerust og ferskenrust har like uredosporestadier på *Prunus*-bladene forut for teleutosporene, som virker som overvintringsstadium. Vår tredje art, den vanlige hvitveisrust *T. anemones* på hvitveis, har bare to stadier, pyknidier og teleutosporehoper, begge på hvitveisblad.

På plomme, morell, kirsebær og andre *Prunus*-arter, og da spesielt på hegg *P. padus*, vokser uredo- og teleutosporestadiene til en annen, men helt forskjellig rustsopp, skålrust *Pucciniastrum areolatum*, som danner de karakteristiske skålformete aecidiene på grankongler.

Referanser:

Artskart: <http://artskart.artsdatabanken.no/FaneArtSok.aspx>

Dietel, P. 1922. Kleine Beiträge zur Systematik der Uredineen. *Annales Mycologici* 20(1/2): 29-33

Gjærum, H. B. 1974. *Nordens rustsopper*. Fungiflora. Oslo. 321 s.

Persoon, H. 1801. *Synopsis methodica fungorum 1*. Göttingen. xxx + 240 s., tab. i-v.

Wilson, M. (†), Henderson, D. M. 1966. *British rust fungi*. Cambridge. xviii + 384 s.

”PÅ KRYSS MED ELLINOR I RANRIKET”

eller

”TRE MANN I EN AUDI”, – ETTER ”BLINGON”

Roger Halvorsen, tekst og bilder

Hanevoldvn. 15, 3092 Sundbyfoss, roghalv@gmail.com

På kryss med Ellinor er en tittel på ei bok av Taube med prosatekster og flere viser, som sedvanlig vakre og løsslupne sådanne, og jeg har i overskriften plassert dette toktet i Ranrike fordi det nettopp var dit vi dro på leiting etter planter, og vi følte oss like løsslupne som Taube og hans mannskap ofte brukte å føle seg.

Kanskje kunne jeg like gjerne ha gitt vårt lille tokt navnet Evert Taube hadde på en av sine prosafortellinger med rot i Bohuslän: *Strövtåg i Ranrike* (1955).

Dette Ranrike* er et navn som bringer oss over i riktig gamle sagn og nordisk historie fra Bohuslän (Se under!), så la meg derfor først starte min historie med en lørdag i september og åpne med å sitere fra ei vise av Evert Taube der ”Ellinor” er nevnt.

I visa *Skärgårdsfrun* der det handler om båten ”Ellinor”, heter det: ”*Håll babord! Håll styrbord! Håll rett som det går! Håll inn mellan skären! Håll ut!*”

Det var nesten slik vårt ”streiftog i Ranrike” artet seg denne lørdagen i september. ”Tre mann i en Audi”!

Tittelen er en lett omskrivning av den kjente boktittelen *Tre mann i en båt*. Med Øystein fra Ås som en stadig stødigere sjåfør, med Bård fra Moss som finneren og den forberedte kartleseren og så til sist forfatteren som livsnyteren, han med brødkiver med makrell i tomat på dashbordet, han som fant systembolaget i Grebbestad for en O.P.Andersson akevitt som standsmessig drikke til innkjøpt matjessild for å feire denne lørdagens blomsteroplevelser seinere.

Ja, alle vi lette oss i lag fram langs smale kystveier i Bohuslän. Øystein bare kjørte med verdighet og forventninger. Bård var vel forberedt etter søk i den svenske artsportalen, og Roger hadde en lett hektisk rødfarge i kinna som etterdønninger etter å ha lest, med blanke øyne, i Bohuslänns nye praktverk av en flora. (Ja, er det egentlig en flora det bokverket som har fått navnet *Bohuslänns flora*?)

En hyllest til *Bohuslänns flora*

Så derfor, før jeg starter min fortelling om vår odysse gjennom

Bohusläns grønne små lunger og over faste urberg, vil vi måtte utbringe et trefallig hurra for den sterke dama Evastina Blomgren som med fast og sikker hånd har ledet sin redaksjon og sine tropper av inventeringsentusiaster til å kreere, ja, riktig: kreere, et slikt storveis floraverk fylt av all den natur og blomsterglede Bohuslän kan oppvise.

Det er en rendyrka form for hjelpsomhet og omtanke delt ut til de mange blomsterelskere i Norden. Til länsstyrelsen, om nå länet i dag heter Bohuslän, Västra Götalands län eller Västergötlands län, roper vi ut i begeistring: Dere kan vel for svingende finne fram og dele ut en eller annen form for kulturpris til vår alles Evastina og hennes mannskap?

Så får dere i länsstyrelsen bære over med nordmenns begeistring og glede over denne vestkystnaturen som dere så vel vet å ta vare på, slik at vi strømmer nedover langs kysten. Vi skal, så langt vi kan, bidra med bevaringen.

Så over til "alvoret"

Havstenssund kapell, Tanum kommune

Nåvel! Det er viktig ikke å bli for panegyrisk i formen, men det er lett å glemme seg over slike blomsteropplevelser som de tre nevnte "herrer" opplevde denne lørdagen i september.

Det startet svært så bra for forfatteren med en ny art, og nå begynner altså blomsterberetningen fra vårt gamle norske skattland

Bohuslän.

Via koselige, smale veier fant vi veien til Havstenssund. Her ligger et vakkert kapell med et jorde hvor bonden var i gang med annengangsslåtten. I sørkanten av enga løper det inn en traktorvei langs en ustø steinmur.

På høyre side av veien begynte Bård sin søken etter ei søte, *Gentianella*, som jeg hadde hørt navnet på en gang og glemt, så i stedet konsentrerte jeg meg om å ta bilder av nær modne slåpetornplommer, store buketter med ligusterkvaster i kart og en og annen halvtørr stjernetistel.

Bård støvsuga veikanten siden han hadde sett den her før. "Det kan være et dårlig år for den i år," sukket han litt beklemmt da det drøyde med framvisningen, og vi to andre begynte å lure.

Så kom det en befriende jubel fra Bård: "Her er den!" Østersjøsøte, eller kustgentiana på svensk, *Gentianella campestris* ssp. *baltica* (syn. *G. baltica*) var et helt nytt bekjentskap for forfatteren som ventet tålmodig på at minnebrikkene ble fylt opp hos de to andre. Tre eksemplarer klamret seg sammen i graset der i veikanten, og min vane tro ble det en liten andakt i all takknemlighet der i blåsten.

Det begynte jammen bra!

Tjurpannan naturreservat, Tanum kommune

Neste mål var naturreservatet Tjurpannan som ligger ned til kysten mellom Havstenssund og Grebbestad.

Østersjøsøte ved Havstenssund kapell

Det er skiltet mot Långby hvor en parkerer før et kvarters vandring i litt mer enn botanikertempo ned mot stranda.

På sørsida av Graftöberget ligger en lun vik med en sandstrand. På veien dit ned har du tid til å leite både etter lyngøyentrøst *Euphrasia micrantha* og svensk asal *Sorbus intermedia*.

Nede på stranda, i østre enden, skiller fine bestander av strandmalurt *Artemisia maritima* seg lett ut med sin gråblå farge. Tett inntil finnes et lite felt av marrispl *Limonium vulgare*, som kan skilte med en eneste norsk forekomst, i Telemark (Kragerø).

Så kan en legge veien rett vestover mot ei blokkstrand som lokker med vakre ting som strandflatbelg *Lathyrus japonicus* og ikke minst hornvalmue *Glaucium flavum*. Vi fant

et eksemplar med lange ”frøhorn” og en blomst, mens neste års generasjon synes å være sikret gjennom et tjuetredvetalls rosetter.

Strandmalurt på stranda ved Tjurpannan, september 2012

Marrispl, Tjurpannan

Hornvalmue, Tjurpannan

Jo visst hadde vi sett alle disse artene før, men de er hver for seg og samlet virkelig verdt ei messe. Det er umulig å bli blasert over en slik samling arter.

Ramsvikslandet, Sotenäs kommune

Vi hadde etter hvert følelsen av at vi passerte gjennom alle de mindre byene på denne delen av bohuslänskysten: Grebbestad, Fjällbacka, Hamburgsund, Svenneby, Bovallstrand, Ulebergshamn og Hunnebostrand.

Vi ankom målet vårt på Ramsvikslandet, som er en del av Sotenäs, en av de minste kommunene i Bohuslän. For å komme dit, måtte vi krysse Sotenkanalen via det som vårt nye og hyggelige bekjentskap Aimon Niklasson karakteriserte

som ”Sveriges mest öppnade bro”. Og sant var det at kanalen med broåpninger må være en av de travleste kanalstrekninger i ferietida.

Vi hadde altså vært her før et par måneder tidligere for å oppfylle et av forfatterens store ønsker: å få se ”blingon”, hybriden mellom blåbær og tyttebær, som av noen også kalles blågon.

Vi hadde på et vis sett den på vår forrige tur da Aimon stilte opp og viste oss den, dog ikke i blomst og definitivt ikke med bær. Det vi den gang så, var mange titalls kvadratmeter av ei plante som i bladverket hadde en form som mest kunne minne om litt store blåbærblad.

Skudd av ”blingon” sommeren 2012

Så en dag kom meldingen på e-post om at ”blingonet” blomstret. Da vi ankom stedet denne gangen, fantes det godt med blomstrende skudd, og det var ikke vanskelig å se at det var noe annet enn tyttebær og at det i alle fall ikke var blomster av blåbær.

”Blingon”, skudd med blomster

Blåbær, tyttebær og ”blingon”

Forfatteren var opprømt og ble litt borte fra denne verden en stakket stund mens han vandret stille for seg selv rundt om i kvadratmeterne for å finne bær. Aimon hadde fortalt at siden ”blingon” ble funnet i 1998, hadde det i alt blitt sett et titalls fiolette bær, rundt ett bær i snitt per år.

Livsnyteren ble så med ett revet ut av sin drømmeaktige tilstand der han ruslet over steinmarkene, da Øystein ropte: ”Her er et bær!!” To mann ”strømmet” til der han lå, og der, – et lilla bær med farge som var en mellomting mellom mørk rødvin og aubergine. Der Øystein hadde lagt seg ned for å fotografere, ble han liggende rett foran det eneste modne bæret vi fikk se. Rett nok var det også to store kart og rester av tre blomster som så ut til å kunne utvikle seg til bær, men det modne bæret fikk all vår oppmerksomhet. Øystein

”Blingon”-blomsten er vesentlig større enn tyttebærblomster og skiller seg også klart ut fra blåbær.

og jeg tenkte noen øyeblikk den kjetterske tanken at vi kunne smake på vidunderet, men lot det være, for hvordan kunne vi delt ett bær? I stedet meldte vi tilbake til Aimon om funnet.

Før vi dro, merka vi plassen behørig med en liten varde for svensker med samme brennende interesse for ”blingon” som forfatteren av disse linjene. Da hadde vi dessuten brukt mye tid og store deler av plassen på minnekorta i flere kameraer for å få ett og annet brukbart bilde.

Mat må til! Øystein og Bård på Sotenäs sommeren 2012

”Blingon” med bær og kart

(Øystein hadde til alt overmål med seg tre kameraer, – eller var det fem?)

Hadde vi hatt andakt ved østersjø-søta, så ble besøket på Sotenäs ei høymesse. Vi dro opprømte og opplyste derifra. Slik så altså ”blingon” ut!

En bohüslänsk signingsferd

Resten av ferden gjennom Bohuslän ble nærmest å karakterisere som en signingsferd. Vi dro til Uddevalla og lette oss enkelt fram til en lokalitet med skjellbanker ved Rv 172 mot Bengtsfors.

Her ligger det ved Bräcke en virkelig flott skjellbanke med et lite skjellbankemuseum og en tilhørende liten dam. Nå fikk forfatteren for første gang i livet stifte bekjentskap med smaldå (sv. kalkdån) *Galeopsis angustifolia* som er kommet til Uddevalla med ballast på slutten av 1800-tallet og siden har holdt seg her.

”Jordsmonnet” var nærmest rein skjellsand. (Les ellers om floraen i *Botaniska utflykter i Bohuslän*. Løp og kjøp den og *Bohusläns flora* før de blir utsolgt!)

I dammen finnes det dessuten flere vannplanter som er verdt å se nærmere på, blant andre hvitleggssoleie *Ranunculus peltatus*.

Skjellbanken ved Bräcke - Kurød i Uddevalla

Smaldå i skjellbanken, Uddevalla

Bård hadde gjort en god jobb. Han og Øystein hadde ved et tidligere tilfelle besøkt et vann nede på øya Orust, Sveriges tredje største øy. Vannet heter Grindsbyvatnet, og i vika ikke langt fra kirken

i Myckleby hadde de funnet flytebladene av sjøgull *Nymphoides peltata*. Da vi ankom sjøen denne seinettermiddagen, sto sjøgullet i sin fagre blomstring, men på behørig avstand uti vannet slik at gode nærbilder nærmest ble en umulighet uten bading fra en av oss. Ett sted går grensa!

Sjøgull på Orust

Vi ruslet tilbake over jordet og forbi et forstandig skilt: ”Gräset er for korna, inte för skorna!” Vi tror at vi neppe gjorde noen skade på stubbmarka etter slått på veien fram og tilbake, der vi nærmest vandret lett med vinger på støvlene, vel fornøyde. Der og da falt det meg i hu: Det var fullbrakt!

Venneforeningen for Bohusläns-floraen, avd. Norge

Bohusläns natur er verd mange messer, og vi har hermed dannet ”Venner av opplevelser i Bohusläns flora”. Neste år drar vi dit igjen,

gjærne flere ganger, med en innlagt overnatting, for med andakt og pietetsfølelse å avlure länet flere av sine hemmeligheter. (Medlemskap blir bare godkjent på anbefalinger!). Boka *Bohusläns flora* med sine over 700 sider er en god søknad om medlemskap, – med stedangivelser og en aldeles vakker hyllest av landskapet i innledningen.

Dessuten: Gammel historie og Taubes viser lurer i hvert et snar, nesten slik som Taube selv skriver i sin *Stockholmsmelodi*: ”– och i stora Skuggan spelar Pan.”

Kjære styret i TBF: Neste sommer-ekskursjon til Bohuslän har jeg hørt rykter om. Flott! Jeg er hermed påmeldt sammen med de to andre toktdeltagerne.

*Litt historie

Til slutt: Litt historie tåler vel du som leser litt for å utvide horisonten din. Ranrike er et gammelt navn på deler av Bohuslän. Da Norge ble samlet sist på 800-tallet tilsvarte Ranafylke (det ble skrevet slik den gangen) de nordre delene av dagens Bohuslän og hørte til Norge. Kong Sverre delte landet i såkalte sysler sist på 1100-tallet, og da ble Ranafylke til Ranrikesyssla i nord og Elfsyssla i sør. Seinere ble disse slått sammen til Båhuslen. Vi finner disse navna igjen i Bohus- og Älfborgs län og de gamle festningsanlegga Bohus fästning (i Kungälv) og Älfsborg festning (ved munningen av Götaälv, jfr. skillingsvisa *Fangen på Elfsborg*). Ranrikesyssel ble seinere ført til Viken og nådde fra Svinesund

til Havstensfjorden og Bäveån ved Uddevalla i sør, mens Elfsyssel lå lenger sør i det nåværende Bohuslän. Under Ranrikesyssel lå det mange skipsreider, blant annet Sotenäs som er nevnt over.

I islandske sagaer nevnes et småkongedømme som het Alvhem og var kanskje forløperen til Elvsysselnavnet.

Kong Rane er en nærmest mytologisk person som blant annet nevnes i forbindelse med flere stedsnavn i Bohuslän, for eksempel Stenehed i Munkedal ikke langt fra der Svarteborgs kyrka nå ligger. Denne kong Rane skal, i følge legenden, ha vært en ganske modig kriger som en dronning Hud, som eide gården Hud straks sør for Huds moar, gjerne ville gifte seg med. Etter en del tvil gikk kong Rane med på dette, men på bryllupsdagen angret han seg og dro ut på jakt i stedet. Dronningen ankom med brudedefølget til Raneborg og fant at kongen var borte. Hun ble da så rasende over dette sviket at følget hennes stormet borgen og brant den ned. Hun skal da ha sagt følgende: ”Til nå har du hatt navnet Raneborg, men heretter skal du kalles Svarteborg”. (Se om Svarteborgs kirke over!)

På langt hold kunne kongen og jaktfølget hans se flammene og røyken fra den brennende borgen og satte etter dronningen og følget hennes. Da de nådde dem igjen, lot Rane dronningen og hele følget myrde, og dronningen ble begravet ved gården sin, mens krigerne hennes ble begravd ved Stenehed.

NYTT FRA STYRET HØSTEN 2012

Så er en aktiv tursesong over, og vi er allerede i full gang med møtesesongen 2012/2013. Igjen har medlemmene våre vært aktive og møtt opp på turene.

Et par stykker har òg vært i Troms for nyregistrering av planter. To av styremedlemmene har deltatt på NBFs årsmøte på Karmøy.

”Mosefolket” har vært i Grenland. 20 spesialister og studenter var samlet i Fritidsparken i Skien i oktober. Medlemmer fra TBF deltok på noen av turene deres. Tilbakemeldingen var svært positiv, og nye arter for landet ble registrert.

TBF har påtatt seg ansvaret for NBFs Botanikkdagene 2013. Vi har valgt området rundt Møsvann som ekskursjonsmål.

Sommer-ekskursjonen vår vil i år gå til Bohuslen i Sverige hvis vi finner overnattingssted. Mer informasjon om dette vil dere få på nyåret.

Listera nr 2 blir vanligvis delt ut på julemøtet vårt, og de medlemmene som ikke er til stede har fått bladet tilsendt sammen med møteinnkallingen til årsmøtet.

I år vil vi gjøre det på en ny måte: I stedet for at de av våre medlemmer som ikke er på julemøtet må vente til ut på nyåret på dette vårt utmerkede tidsskrift, vil vi nå sende det i posten før jul. Vi har nå e-mailadresse til de fleste av våre medlemmer, og velger derfor å sende innkallingen til årsmøtet med vedlegg på mail og ikke i posten.

De som ikke er tilgjengelige via e-mail vil selvfølgelig få innkallingen på samme måte som før. Vi tror det vil fungere bra for alle medlemmene, i tillegg til at vi sparer porto og arbeid med utsendingen. Til dere vi ikke møter på julemøtet ønskes takk for i år og riktig god jul.

For styret
Esther Broch

SLIMSOPPER KAN VÆRE VAKRE

Norman Hagen, tekst og foto

Nattfiol er ikke fiol, ringorm er ikke orm, og slimsopp er ikke sopp.

Slimsoppene har det vitenskapelige navnet *Myxomycetes*. De kan ligne på en liten sopp, men de hører ikke hjemme verken i soppriket, planteriket eller dyreriket. De har vært plassert i dyreriket tidligere, fordi slimsoppene i et stadium beveger seg som amøber. De har også vært plassert i protistriket (*Protista*), men det har blitt foreslått stadig flere ”riker”, og Klaus Høiland plasserer slimsoppene i ”det slimete riket”, som ett av 10 riker.

Artsobservasjoner i Artsdatabanken har gitt plass for å registrere slimsopp i en felles gruppe for planter, sopp, lav og moser, ved å kalle gruppen for ”vekster”.

Det kan noen ganger være vanskelig for oss amatører å avgjøre om det er en slimsopp vi har foran oss. Noen av dem kan ligne på små storsopper.

Hvilke sopper er det forresten som ikke er storsopper? I mitt yrke innen

medisinsk mikrobiologi har jeg blitt fortrolig med begrepet dermatofytter, som er sopper som kan forårsake infeksjoner i huden, f. eks. ringorm. Ellers har vi jo muggsopper og gjær-sopper som gir oss velsmakende næringsmidler som ost, yoghurt, øl, vin og brød.

I sitt første stadium kalles slimsopp for plasmodium og det er da de kan bevege seg – gjerne fra fuktige til tørre steder hvor de danner sporangier med sporer.

Det gule trollsmøret, det lakserøde bringebærslimet, og den rosarøde ulvemelken er vanlige plasmodier som de fleste av oss kjenner.

I forhold til de tallrike storsoppene er det langt færre slimsopparter vi finner. Et par hundre arter kan vi regne med i Norge og mindre enn tusen i verden. Likevel kan det være vanskelig å bestemme noen slimsopper. Mikroskopi og lang erfaring må ofte til.

Ulvemelk *Lycogala epidendrum*

Bringebærslim *Tubifera ferruginosa*

Trollsmør *Fuligo septica*, på furustubbe

Nærbilde av soppen til venstre

Dette er sannsynligvis kullsoppen *Nectriopsis violacea*, som vokser på trollsmør på ei gran.

Nærbilde av soppen til venstre

Mens en traktkantarell kan stå lekker og frisk i ukevis, så har slimsoppene en tendens til å endre utseende over natta.

Noen slimsopper har i perioder et lite vakkert utseende. Man vil jo ikke forvente at ”Trollkjerringspye” eller ”Dog vomit” (trollsmør) er noe vakkert – ei heller ”Brunt stubbegulp”. Slekten *Symphytocarpus* kalles ”gulpeslim” og inneholder neppe noen skjønnheter.

Det er likevel noen som elsker å leve av/på slimsopp. Noen biller er spesialisert på å leve i slimsopper, og noen sopper

bruker slimsopp som substrat.

De slimsoppene som er avbildet her, har jeg fotografert de siste ti årene på forskjellige steder. Som regel er det soppkyndige turdeltagere som har skaffet meg navn på funnene. Ellers er ”Spør en Biolog” et utmerket forum for de som har tatt bilde av noe ukjent.

Jeg håper at alle artene på bildene er riktig bestemt.

Takk til Per Vetlesen for kommentarer.

Slimhorn *Ceratiomyxa fruticulosa*

Heksespytt *Mucilago crustacea*

Sjokoladeegg *Leocarpus fragilis* på grankongle

Ruststift *Stemonitis axifera*

Mosesmør *Fuligo muscorum*

Grått sukkerspinn *Arcyria cinerea*

Ullklubbe *Trichia decipiens*

NOEN AV SNYLTERØTTENE *Orobanche*

Thor A. Wiersdalen

Atter en gang vender mine tanker til Öland. Og til en tur på Stora Alvaret. Her har mange funnet delikatesser for den kresne botaniske gane. Sannsynligvis var det ei timian-snylterot *Orobanche alba* jeg fant på turen.

Snylterøttene tilhører snylterot-familien *Orobanchaceae*, og slekta er snylterotslekta *Orobanche*. Til den hører omkring 100 arter.

Snylterotfamilien har omkring 10 slekter, men *Orobanche* er mye større enn de andre til sammen. Familien står nær maskeblomstfamilien *Scrophulariaceae*.

Egentlig er det detaljer i frukt-knuten som avgjør forskjellen. Skjellrot *Lathraea squamaria* har vært flytta fram og tilbake mellom familiene.

Snylterøttene er parasitter uten klorofyll. Parasitter, eller snyltere, finnes hos arter i andre familier også. Nevnt er skjellrot, men det gjelder også vanligere planter som kongsløys *Verbascum* og veronika *Veronica*. Av halvsnyltere har en marimjelle *Melampyrum* og øyen-trøst *Euphrasia*.

Snylterøttenes stengler er opprette og uten greiner. Blada er skjellforma og spredte. Blomsterstanden er i aks

med 2-leppa og 5-flika blomster. Plantene har fire støvbærere og et arr som er 2-flika. Fruktemnet har ett rom, og kapselen har mange frø.

Snylterotartene er svært like hverandre. I mange tilfeller kan de lettest bestemmes på vertsplanten. De som snylter på ettårige vertsplanter, er også sjøl ettårige.

Snylterøttene spres ved frø, men også vegetativt, ved de underjordiske delene. Ingen av artene tilhører vår viltvoksende flora.

Plantene kan være ganske skadelige for kulturplantene. Salige Carl von Linné harselerte over svensk lov i si tid, som etter mellomeuropeisk forbilde strengt forbød å så snylterot inn i naboens åker. I Linnés tid var bare to eksemplarer sett i svensk flora. Likevel tok en snylterot alvorlig lenger syd i Europa.

Her er en oversikt over noen av artene i snylterotslekta:

Rylliksnylterot *O. purpurea*:

Planta er meget sjelden, vokser på frisk grasmark og snylter på vanlig ryllik *Achillea millefolium*. Den blomstrer i juli og har blåfiolett stengel og krone. Den er funnet på Sjælland og Öland.

Timiansnylterot *Orobanche alba*.
Monti del Matese, Italia.

Timiansnylterot *O. alba*:

Denne snylter på smaltimian *Thymus serpyllum*. Planta blomstrer i juli og er sjelden på solåpen, tørr forvitningsgrus og kalkflatberg, spesielt i jordfylte sprekker på alvar. Den vokser på Öland og Gotland.

Tistelsnylterot *O. reticulata*:

Er gul eller noe fiolettffarga, og har ei brei og klokkeforma krone. Pollenbærerne er festa øverst i kronrøret. Pollentrådene er snaue nederst og arret mørkt. Den snylter på *Cirsium*-arter og er funnet på Fyn, i Skåne og Västergötland.

Kløversnylterot *O. minor*:

Har smal, klokkeforma krone, og pollentrådene er håra nederst. Planta

Tistelsnylterot *Orobanche reticulata*.
Rövarkulan, Skåne, Sverige.

Kløversnylterot *Orobanche minor*.
Pompei, Italia.

snylter på *Trifolium*-, *Genista*-, *Hippocrepis*- og *Lotus*-arter. Den vokser i Danmark og Skåne. Arten er meget sjelden og blomstrer fra juli til september.

Knoppurtsnylterot *O. elatior*:

Er en storvokst art og er gul til rødbrun. Krona er rød og arret gult. Den snylter på *Centaurea*-arter og vokser flere steder i Danmark, Skåne og Västergötland.

Bergflettesnylterot *O. hederæe*:

Er en parasitt på eføy i botaniske hager i Oslo og Bergen. Den kommer fra Vest- og Sør-Europa.

Stiklesnylterot *Orobanche amethystea*.
Punta Campanella, Italia.

Knoppurtsnylterot *Orobanche elatior*.
Ålaboderna, Skåne, Sverige.

Mauresnylterot *Orobanche caryophyllacea*.
Vestkapelle, Nederland.

”Firtannsnylterot” *Orobanche teucrii*.
Guillestre, Frankrike.

Snylterot *Orobanche gracilis*.
Varda, Italia.

Berberissnylterot *O. lucorum*:

Snylter på berberis i botaniske hager i Oslo og Bergen. Den kommer fra øst i Alpene.

Stiklesnylterot *O. amethystea*:

Er meget sjelden og er kommet inn i hager. Den stammer fra Sør- og Vest-Europa.

Pestrotsnylterot *O. flava*:

Finnes på næringsrik jord og er meget sjelden. Arten er parasitt på

pestrot og kommer fra fjell i Sentral-Europa.

Mauresnylterot *O. caryophyllacea*:

Snylter på stormaure *Galium album* og gulmaure *G. verum*.

”Firtannsnylterot” *O. teucrii*:

Denne har undertegnede ikke funnet noe nordisk navn på, men slekta den snylter på er firtannslekta *Teucrium*.

“KVITHORNTRÅD” *Anthina dichotoma* OG “FLAMMEHORNTTRÅD” *Anthina flammea* I NORGE

Kåre Homble, Norman Hagen og Tove Hafnor Dahl

Slektsnavnet *Anthina* Fr. 1832 (Fries 1832, side 281) er det gyldige navnet for sterile mycel som danner gjenkjennelige konfigurasjoner, oftest på gamle blad eller andre døde plantedeler. Elias Magnus Fries brukte dette slektsnavnet også tidligere (1819, side 79 og 1825, side 169).

Haynes illustrasjon av *Anthina flammea* (over) og *A. dichotoma* (under) i Roth (1800, tab. VIII)

Anthina dichotoma på eikeblad, Stavnes 20.12.2008. Foto: Norman Hagen

Det er beskrevet 19 arter som er ført til slekten *Anthina*, og det antas at de fleste tilhører sekksporesoppene, uten at det er kjent om de er i nær slekt med hverandre.

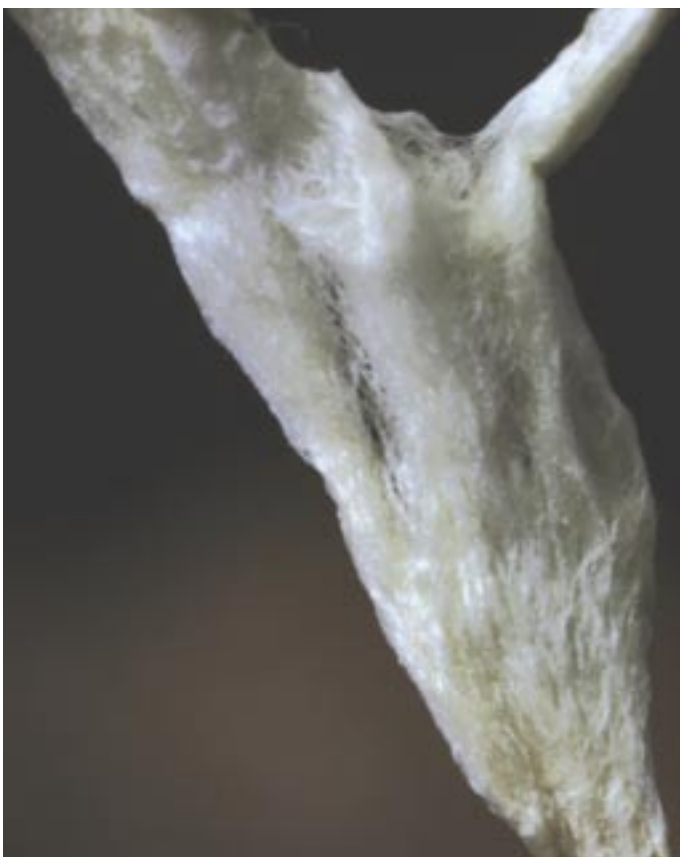
Anthina dichotoma på eikeblad, Stavnes
20.12.2008. Foto: Norman Hagen

Ungdommelig *Anthina dichotoma* på
eikeblad, Stavnes 20.12.2008.
Foto: Kåre Homble

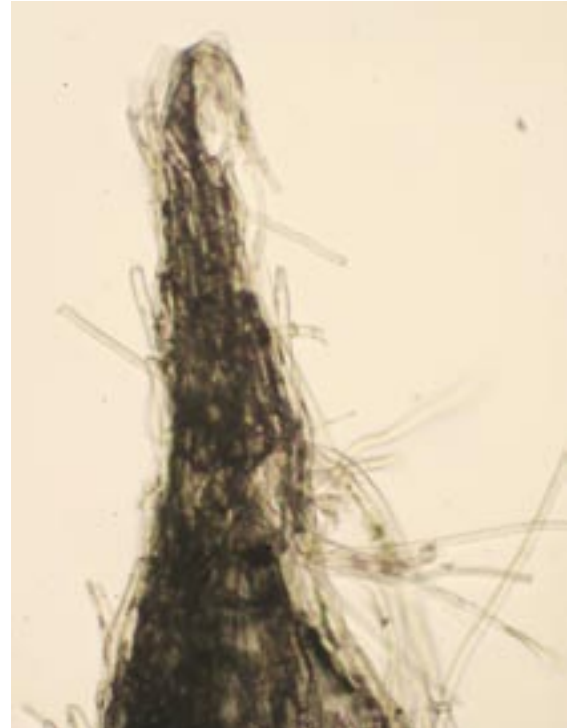
Anthina dichotoma på eikeblad, Stavnes
17.01.2009. Foto: Kåre Homble

Anthina dichotoma på eikeblad, Stavnes
17.01.2009. Foto: Kåre Homble

Anthina dichotoma på eikeblad, Stavnes
17.01.2009. Foto: Kåre Homble

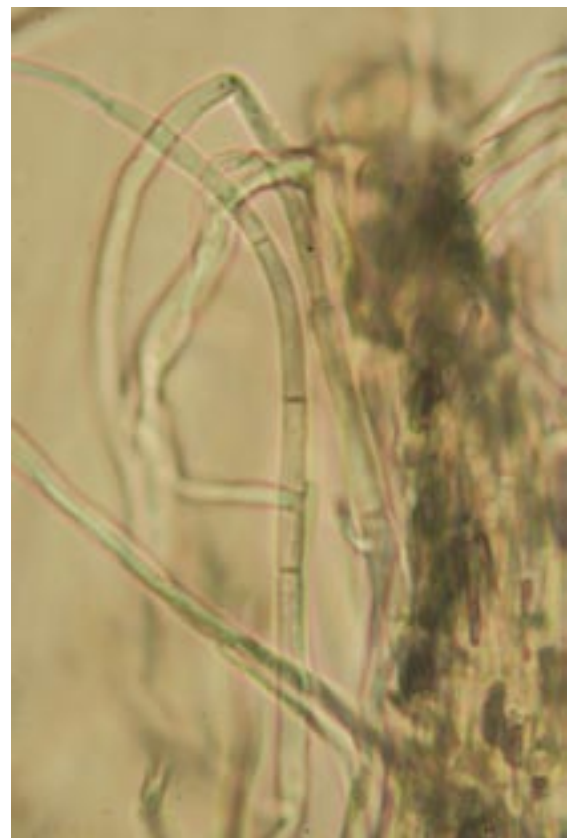
Anthina dichotoma, hyfene i en spiss i
"fruktlegemet". Foto: Kåre Homble

Våre funn:

Anthina dichotoma (Fries 1832, side 285) ble funnet (av Norman) på et fjorgammelt eikeblad på Stavnes i Kragerø i desember 2008. *Anthina flammea* ble funnet (av Kåre) høsten 2007 på Sør-Kringler i Nannestad på fjorårets eikeblad og -smågreiner, stedvis sammen med hvit sokkelhette *Mycena mucor*, og gjenfunnet høsten 2011. Og *Anthina flammea* ble funnet (av Tove) på bøkeblad på Søm i Grimstad høsten 2007, og i Ospelunden, Arendal høsten 2010.

Opprinnelig beskrivelse:

Begge disse artene ble først beskrevet året 1800 av mykologen Albrecht Wilhelm Roth, begge

Anthina dichotoma, hyfene i en spiss.
Merk hyfenes enkle septae.
Foto: Kåre Homble

etter funn av hans venn Hayne i Hinschenfeld ved Wandsbek i Holstein, og Hayne illustrerte dem for ham (se kopiert illustrasjon), etter sine funn på oreblad (*A. dichotoma*) og eikeblad (*A. flammea*).

Anthina flammea og *Mycena mucor* på eikeblad, Sø-Kringler 06.10.2007. Foto: Kåre Homble

Anthina flammea og *Mycena mucor* på eikeblad, Sø-Kringler 06.10.2007. Foto: Kåre Homble

Etymologi:

Begge artene ble beskrevet etter vekstformen: *Anthina dichotoma* ble beskrevet som *Ceratonema dichotomum* (Roth 1800, side 252): forgreining ved to-deling, *A. flammea* som *Ceratonema dilatatum* (Roth 1800, side 253): greinspissene utvides. Da disse soppene ikke har norsk navn, foreslår vi å kalle dem opp etter Roths slektsnavn (fra gresk: ceras = horn og nema = tråd): kvithorntråd og flammehorntråd.

Anthina flammea på eikepinner, Sø-Kringler 06.10.2007. Foto: Kåre Homble

Anthina flammea på eikepinner, Sør-Kringler 06.10.2007. Foto: Kåre Homble

Utbredelse:

Saccardo og Sydow (1899, side 1185) skriver om utbredelsen til *A. dichotoma*: “In foliis et corticibus putridis in Suecia, Italia etc.”, altså, på råtnende blad og bark i Sverige, Italia etc. Eneste forekomst vi har klart å finne i litteraturen, utenom det som er nevnt i beskrivelsene til Roth og Fries, er hos Cuboni og Mancini (1886), der sopper kjent i Venezia er ordnet etter substratet. *A. dichotoma* er her (side 328) plassert sammen med granmuslingsopp *Crepidotus cesatii*, *Lentinus cinnamomea* (*Panus tephroleucus*) var. *cobelliana*, *Mycena corticola* og bleik barkhette *Mycena*

Anthina flammea på eikepinner, Sør-Kringler 06.10.2007.
Foto: Kåre Homble

Anthina flammea på bøkeblad, Ospelunden 01.11.2010. Foto: Tove Hafnor Dahl

hiemalis, som hymenomyceter (altså stilksporesopper) på bark av råtnende eller døende trestammer (“Cortex truncorum ramorumque putrescentium v. emortuorum etc.”).

Om utbredelsen til *A. flammea* skriver Saccardo og Sydow (1899, side 1185): “ad folia dejecta, ligna putrida *Quercus*, *Fagi* etc. in Suecia,

Britannia, Belgio, Gallia, Italia”. Denne arten var altså allerede den gang bedre kjent, kanskje på grunn av fargen eller størrelsen – *A. flammea* skal kunne bli opp til 4 cm lang, *A. dichotoma* fra Stavnes var under 2 cm – men det nevnes ikke andre substrat enn felte blad og råtnende ved av eik og bøk.

Litteratur:

- Cuboni, J., Mancini, V. 1886. *Synopsis mycologiae Venetae secundum matrices*. Patavii. viii, 361 pp.
- Fries, E. M. 1814, 1817, 1819, 1823. *Novitae florae suecicae*. Ed. I. Lundae. 122 pp.
- Fries, E. M. 1825. *Systema orbis vegetabilis I*. Lundae. viii, 374 pp.
- Fries, E. M. 1832. *Systema mycologicum III(2)*. Gryphiswaldae. ii, pp 261-524.
- Roth, A. G. 1800. *Catalecta botanica, quibus plantae novae et minus cognitae describuntur atque illustrantur, fasciculus secundus*. Lipsiae. viii, 361 pp.
- Saccardo, P. A. , Sydow, P. 1899. *Sylloge fungorum XIV. Supplementum universale, pars IV*. Patavii. 1316 pp.

B	Returadresse: Telemark Botaniske Forening Postboks 25 Stridsklev 3904 Porsgrunn
----------	--

INNHold	Side
Raud jonsokblom, av <i>Sigrid Nordskog</i>	3
Julerosene, av <i>Thor A. Wiersdalen</i>	4
Mjølke fra Amerika, av <i>Anders Ofte</i>	7
På ei tørr ripsgrein, av <i>Kåre Homble</i>	8
Konkurransen, av <i>Trond Risdal</i>	15
Høstvandring i "Huldreskogen", av <i>Charlotte Bakke</i>	16
Reinfann, mjødukt og geitrams, av <i>Thor A. Wiersdalen</i>	20
Juniperus og menneskene, del 4: Juniperus som medisin, av <i>Anne Elisabeth Dahlseide</i>	23
Dikternes blomster 1: Dan Andersson, av <i>Roger Halvorsen</i>	31
Jeg savner Anne Sofie, av <i>Norman Hagen</i>	34
Listéra for 20 år siden: Kungälv i slutten av september, av <i>Bjørn Erik Halvorsen</i>	35
Plommerust <i>ranzschelia pruni-spinosae</i> igjen registrert i Norge, av <i>Kåre Homble</i> og <i>Tove Hafnor Dahl</i>	38
"På kryss med Ellinor i Ranrikt", eller "Tre mann i en Audi", – etter "blingon", av <i>Roger Halvorsen</i>	41
Nytt fra styret høsten 2012	49
Slimsopper kan være vakre, av <i>Norman Hagen</i>	50
Noen av snylterøttene <i>Orobancha</i> , av <i>Thor A. Wiersdalen</i>	54
"Kvithorntråd" <i>Anthina dichotoma</i> og "Flammehorntråd" <i>Anthina flammea</i> i Norge, av <i>Kåre Homble</i> , <i>Norman Hagen</i> og <i>Tove Hafnor Dahl</i>	58